

VLADIMÍR SKALIČKA

TYP ČEŠTINY

sn

SLOVANSKÉ NAKLADATELSTVÍ

SLOVANSKÉ JAZYKOVĚDNÉ PŘÍRUČKY

4

VLADIMÍR SKALIČKA
TYP ČEŠTINY

SN

ČEŠTINY

30

VLADIMÍR SKALIČKA

Typ češtiny

Praha 1951

SLOVANSKÉ NAKLADATELSTVÍ

PŘEDMLUVA

Byla to epochální stať J. V. Stalina O marxismu v jazykovědě, která mě pobídla, abych vydal tuto práci. J. V. Stalin zde praví (český překlad, Svoboda 1950, str. 22): »... slovní zásoba jazyka nabývá velikého významu, když jí může disponovat gramatika jazyka, která určuje pravidla pro přeměňování slov, pravidla spojování slov ve věty a dává tak jazyku soulad a smysl. Gramatika (morfologie, syntax) je souhrnem pravidel o změnách slov a o způsobu jejich spojování ve větě. To znamená, že jedině díky gramatice jazyk získává možnost dát lidským myšlenkám materiální jazykovou formu.

Charakteristický rys gramatiky spočívá v tom, že obsahuje pravidla o měnění slov, nemajíc přitom na zřeteli konkrétní slova, nýbrž vůbec slova bez jakékoli konkrétnosti. Gramatika obsahuje pravidla tvoření vět, majíc na zřeteli nikoli jakékoliv konkrétní věty, jako na př. konkrétní podmět, konkrétní přísudek atd., nýbrž vůbec jakékoli věty bez zřetele ke konkrétní formě té či oné věty. To znamená, že gramatika abstrahuje od zvláštního a konkrétního jak ve slovech, tak ve větách a zabývá se tím společným, co je základem měnění některých slov a spojování slov ve větách, a z těchto poznatků vytváří gramatická pravidla a gramatické zákony.«

Správně se zde vyzdvihuje důležitost gramatiky (mluvnice) pro jazyk, gramatiky, která v nedávné minulosti byla často

považována za přítěž jazykozpytu. Proto považuji za užitečnou i práci, která zachycuje českou mluvnickou stavbu ve srovnání s mluvnickými stavbami jazyků světa. Není to práce zcela nová. Protože pracuje na základě t. zv. typologie, vzniká otázka, je-li dnes jazyková typologie vůbec potřebnou součástí jazykovědy. K tomu je třeba říci, že typologie byla propracována v souvislosti se školou strukturalistickou, ale že se snažila oprostít od některých základních chyb tohoto směru, jako jsou představy immanence jazykového vývoje, uzavřenosti jazykového systému, samoučelnosti jazyka atd. A tak může být užitečnou pro obecnou teorii mluvnice, kterou budoucnost vytvoří. Je pro nás nutné poznávat vlastní jazyk, o tom nemůže být sporu. Ale také je pro nás důležité a stále důležitější poznávat cizí jazyky — o tom také nemůže být sporu. Mostem mezi naším jazykem a cizími jazyky musí být obecná teorie mluvnice a k té může dopomoci typologie a tím i naše knížka.

Autor.

Co je to typ češtiny?

Ve škole jsme se učili mnoho o českém jazyce a jeho mluvnicí. Víme odtud, že čeština má devět slovních druhů, že má sedm pádů a dvě čísla, tři osoby, tři časy, že má vidy a kdoví, co ještě. Z počátku jsme ovšem neříkali, že čeština má devět slovních druhů, nýbrž že je devět slovních druhů. Čeština byla pro nás jazykem jedině možným. Co bylo v češtině, bylo vůbec.

Později, když jsme se seznamovali s jinými jazyky, viděli jsme, že jinde vládou značně jiná pravidla. Není to snad jen tím, že předměty, vlastnosti a děje se jmenují jinak, že je jiná slovní zásoba čili že se musíme učit slovíčkům. Mluvnice druhých jazyků, jako němčiny, franštiny, latiny, ruštiny, je jiná a důkladně nás ve škole potrápila. Němčina má členy (*der, ein*), musí užívat zájmena při slovese (*ich habe*), ale zato nemá vidy. Latina má jen šest pádů, má ony ošidné akusativy s infinitivem, má ablativ absolutní a souslednost časů. Franština má také členy (*le, un*), má nepříjemné množství časů a také vyžaduje zájmenný podmět při slovese (*j'ai*). Řečtina má ohromné množství tvarů, pravidel a výjimek. Angličtina má člen (*the, a*), nemá rody a má velmi málo koncovek, ale má zato hojně časů tvořených složeně. Ruština je hodně podobná češtině, ale přece má leccos cizího — na př. neuzivá obyčejně sloves »býti« a »míti«.

Už ze školy jsme si tedy přinesli bohatý materiál ke srovnání. Snadno vidíme, že němčina, francouzština a angličtina se navzájem podobají v mnohém tom, v čem se liší od češtiny, ruštiny, latiny a řečtiny (srov. vyjádření dvěma slovy: *ich sehe, je vois, I see* proti jednomu slovu: *vidím, vižu, video, օրօ* [čti *horó*]). A vidíme tu ještě mnoho a mnoho zajímavého, jen když se poněkud zahlubáme nad jazyky, které známe ze školy.

Ještě více příležitosti k údivu měl ten, kdo studoval jazyky češtině mluvnicky vzdálené, na př. maďarštinu, turečtinu, arabštinu, čínštinu. Zde je opuštěno mnoho z toho, co jsme si navykli považovat za nutné a samozřejmé; na př. v čínštině chybí skloňování a časování, v arabštině se tvoří tvary slova velmi často hláskovou proměnou slova, na př. kniha se jmenuje arabsky *kitābun*, množné číslo je *kutubun*. Když pak si vezmeme všechny jazyky světa, vidíme, že jsou mezi nimi velké rozdíly v mluvnicích, ale také velké podobnosti. Tak na př. mluvnic češtiny a jiných evropských jazyků, třeba po mnohých stránkách rozvinutější, se v lecčems podobá jazykům bantuským v jižní Africe. Nebo zase mluvnic sumerštiny, jazyka starého národa mesopotamského, se podobá mluvnic turečtiny. Všemi těmito rozdíly a podobnostmi se zabývá část jazykozpytu, zvaná typologie. Hledáme-li v tomto smyslu postavení češtiny mezi ostatními jazyky, hledáme *typologii češtiny*, čili stručněji, *typ češtiny*.

Připomínáme, že budeme mluvit jediné o spisovné češtině 20. století. Už obecný jazyk se v lecčems mluvnicky odchyluje od spisovné češtiny, tím více pak dialekty a jazyk starý.

Proč píší tuto studii?

Každá práce, která se obrací k širšímu okruhu čtenářů, má si dobře ujasnit svůj úkol. A tak si musíme uvědomit:

K čemu je vlastně dobrá tato studie? K čemu je typologie? A speciálně typologie češtiny?

Bylo by slabým argumentem, kdybychom se oháněli pouhou důležitostí naukovou. Žádná věda nemá práva, aby požadovala sluchu obecnstva pro výklad svých poznatků, pokud k tomu není důvodů zvláštních. Pokusíme se tedy vysvětlit tyto důvody.

Je to především důvod vlastivědný. Každý z nás má jistě ctižádost poznat svůj jazyk co nejdůkladněji.

Dále je tu důvod didaktický. Poznáme-li důkladně svůj vlastní jazyk, budeme mít možnost proniknout tím hlouběji do jazyků cizích. Tomu slouží především právě typologické zkoumání, neboť se stále zabývá srovnáváním jazyků. To je důležité zvláště dnes, kdy den ode dne vzrůstá důležitost jazyků mluvnicky vzdálených. Kdo se učí na př. čínsky nebo turecky anebo arabsky a přitom je typologicky nezkušený, obtížně chápe odlišné vlastnosti těchto jazyků. Jsou mu nepříjemným balastem. Typologie mu může usnadnit pochopení těchto zvláštností v celé jejich souvislosti.

Konečně je tu otázka jazykové kultury. Jde o to, aby každý znal, jak čeština opravdu vypadá, jak je složena, a snad také, jaké jsou v ní tendence. Pak bude moci lépe posoudit, co je v ní správné a co ne, co je stylisticky vhodné a co ne. Typologie ovšem nerozhoduje ve věci správnosti, ale napomáhá k jejímu pochopení.

Jazykové typy.

Řekli jsme si, že typologie je nauka o podobnostech a rozdílech mluvnic jazyků. Tyto rozdíly a podobnosti dané tisíciletým vývojem nejsou náhodné, mezi jednotlivými rysy mluvnic existují určité souvislosti. Typologie vyšetřuje také tyto souvislosti.

Zavádělo by nás příliš daleko, kdybychom si chtěli všechny typologické souvislosti vyvozovat a zdůvodňovat. Bylo by k tomu třeba příliš rozsáhlého materiálu srovnávacího. Omezíme se na jeden příklad takové souvislosti.

Číslo a pád téhož slova se může vyjadřovat najednou, t. j. jednou koncovkou, nebo zvlášť, t. j. dvěma koncovkami. Pád může být vyjádřen vždy stejně nebo v různých případech různě. Tyto dva problémy se v jazycích řešívají souběžně. Kde je číslo a pád vyjadřován najednou, jednou koncovkou, tam se též pád v různých případech vyjadřuje různě (v češtině, ruštině, latině, řečtině, srv. čes. *žen-a*, 2. p. *žen-y* proti *kost*, *kost-i*, *oráč*, *oráč-e*). Kde jsou pád a číslo vyjádřeny rozdílnými koncovkami, tam je též pád vyjadřován vždy stejně (ve finštině, maďarštině, turečtině, srv. fin. *talo-lle*, 'domu', proti *talo-i-lle* 'domům', vedle *isälle*, *ihmiselle*, *karhulle* atd., 'otci, člověku, medvědu').

Souhrn takových souvislostí, které pak dávají mluvnicí jednotlivého jazyka určitý ráz, nazývá se **typ**. Podle našeho

názoru je nejlépe mluvit o pěti typech jazyků. Uvedeme napřed názvy těchto typů (většinou jsou to termíny tradiční):

Typ isolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysynthetický. Jednotlivé typy si rozebereme na jazycích, kde se tyto typy význačně uplatňují.

Napřed si pro orientaci vyjmenujeme význačné vlastnosti jednotlivých typů:

V typu isolačním (t. j. tom, který »isoluje« slova) se ani skloňování ani časování neděje příponami (jako je to v češtině). Slova jsou neměnná (franc. *père*, *mère*). Větná konstrukce se tvoří slovosledem (podstatné jméno před slovesem je podmět, podstatné jméno po slovese je předmět) a pomocnými slovy (předložkami, spojkami). Tento typ je nejmýrazněji vyvinut v jazycích západní Evropy, v angličtině, franštině a zčásti také v němčině.

Typ aglutinační (starý termín, znamená původně »přikluzující«) má bohaté prostředky pro skloňování a časování. Na jedno slovo se navěšuje hodně přípon. Na př. turecky *ev* 'dům', *evler* 'domy', *evlerin* 'mé domy', *evlerimiz* 'naše domy', *evlerimizde* 'v našich domech'. Tento typ je vyvinut zvláště v t. zv. jazycích altajských, t. j. v jazycích tureckých, mongolských (v mongolštině, jihoruské kalmyčtině), dále v jazycích ugrofinských (finštině, maďarštině), potom v arménštině, nové perštině, japonštině, korejštině a j.

Typ flexivní (»ohýbací«) se vyznačuje především hromaděním významů v jedné části slova: V českém *dobr-ý* znamená -ý celkem tři věci: 1. pád, jednotné číslo a mužský rod. Ve slově *žen-a* znamená přípona -a první pád a jednotné číslo. Tento typ je vyvinut v celé řadě indoevropských jazyků: v jazycích slovanských, baltských (litevštině a lotyštině), v latině, řečtině, staré indičtině, ve starých jazycích iránských, z neindoevropských jazyků především v jazycích bantuských (černošských jazycích jižní poloviny Afriky).

Typ introflexivní («vnitřní ohýbací») se na první pohled podobá typu flexivnímu, takže byl někdy považován za jeho pododdělení. V něm se hromadění významů v jedné části slova dostává až do kořene: něm. *Vater* má množné číslo *Väter*, *wir trinken* ‚pijeme‘ má minulý čas *wir tranken*, v odvozeném slovese je *wir tränken* ‚napájíme‘. Tento typ je rozvinut v jazycích semitských (v arabštině, hebrejštině), méně už v jazycích berberských (v hamitských jazycích severní Afriky), keltských a germánských.

Typ polysynthetický («skládající»; upozorňuji, že tento termín je náš a že se ho v jiných pracích neužívá nebo aspoň užívá ve smyslu poněkud jiném) se vyznačuje složeninami. Srv. něm. *Hausmeister* proti čes. *domovník*, *Buchhalter* proti *účetní* atd. Tento typ je především význačný v čínštině a jiných jazycích východoasijských, z evropských jazyků v řečtině, němčině, dále — už méně silně — v ostatních jazycích germánských, v maďarštině, ve finštině.

Tak asi vypadá patero jazykových typů (u jiných autorů se udávají poněkud jiné typy).

Viděli jsme, že často můžeme pro různé typy uvést příklady z jednoho jazyka. To je velmi důležité. V každém jazyce jsou vlastnosti různých typů. O jeho zařazení k určitému typu rozhoduje, kolik je v něm zastoupeno znaků jednotlivých typů.

Uvedeme příklady všech pěti typů v češtině:

Typ isolační: *budu nosit* (na rozdíl od *ponesu*, lat. *feram*).

Typ aglutinační: *orám*, *vy-orám*, *do-vy-orám*, *ne-do-vy-orám*.

Typ flexivní: *dobr-ý*, kde *-ý* má, jak jsme uvedli, trojí význam.

Typ introflexivní: *vojáci* - *vojáky*, *přítel* - *přátel*, *střelím* - *střílím*.

Typ polysynthetický: *lidojed*, *maloměsto*, *modrobílý* atd.

Chceme-li dobře poznat typologii češtiny, musíme dobře poznat všechny její vlastnosti mluvnické, t. j. všechny typy. Proto si rozebereme jednotlivé typy na těch jazycích, v nichž se příslušné typy jeví nejmarkantněji. Budeme přitom přihlížet k hlavnímu tematů našeho pojednání, t. j. k osvětlení typologie češtiny. Typologie jiných jazyků bude nám tu jen pomůckou.

I. Typ *isolační*.

Isolační typ známe dobře z jazyků západoevropských, z angličtiny, franštiny a němčiny, dále je v některých jazycích polynéských a j. Uchýlíme se k franštině, kde je *isolační* typ silný a která je u nás dost známá.

Při popisu jednotlivých jazyků — jako později při popisu češtiny — budeme postupovat podle jednotlivých druhů slovních, t. j. začneme podstatnými jmény, přejdeme k přídatným jménům, příslovcím atd. Je to snad postup nezvyklý. Ale musili jsme se k němu uchýlit, protože jiné rozdělení by nás zavádělo. Obvykle se v mluvnicku popisuje odděleně tvarosloví, kmenosloví a skladba. Bohužel však toto rozdělení v jednotlivých jazycích kolísá. Co v jednom jazyce náleží ještě do tvarosloví, je v druhém již úplná skladba. To platí měrou tím větší, čím odlišnější jazyky probíráme. A my chceme rozebírat jazyky navzájem nejdříve. Přistupujeme tedy k nejdůležitějšímu druhu slovnímu, k **podstatným jménům**.

Předním rysem francouzského podstatného jména je neměnnost. Srovnajme na př. osudy slova *père* ve větách francouzských s osudem slova *otec* ve větách českých:

*Mon père m'a dit.
C'est mon père.*

*Otec mi řekl.
To je můj otec.*

*Je vois mon père.
Je l'ai donné à mon père.
... avec mon père.*

*Vidím svého otce.
Dal jsem to svému otci.
... s můj otcem.*

Rozdíl mezi češtinou a franštinou je tu jasný. Kdežto v českých větách se tvar slova *otec* mění, ve francouzských větách se tvar slova *père* nemění. A to je základní vlastnost typu *isolačního*, vlastnost, která jej jasně odlišuje od ostatních typů. *Isolační* typ neváže na slovo nějaké koncovky, předpony, přípony a p., nechává, pokud to jde, slovo samo o sobě. Potom ovšem vše to, co se jinde vyjadřuje koncovkou, musí jazyk *isolační* vyjádřit jinak. Na uvedených příkladech vidíme, jak to dělá. Rozdíl 1. pádu a 4. pádu vyjadřuje franština a jiné *isolační* jazyky slovosledem. Jiné pády se vyjadřují předložkou (*de* = genitiv, 2. pád, *à* = dativ, 3. pád).

Je ovšem pravda, že franština není *isolačnímu* typu na 100% věrna. I ve skloňování se od něho odchyluje. Předložky pádů splývají se členem v jedno slovo: *de le* splývá v *du*, *à le* v *au*. Podstatné jméno samo zůstává tím ovšem nedotčeno.

První vlastností *isolačního* typu je tedy neměnnost podstatného jména.

Vztahy podstatných jmen ve větě mezi sebou a vztahy podstatných jmen a sloves vyjadřují pády s koncovkou. To je vyjádření nejobvyklejší. Vedle toho používají jazyky předložek a spojek. Myšlenku zhruba touž můžeme vyjádřit tak nebo tak. Na př.: *Přišel on i jeho žena. Přišel se svou ženou. Doprovodil svou ženu.* Kdy je třeba užít pádu s koncovkou, kdy předložky a kdy spojky, na to se dívají různé jazyky různě. Jazyky *isolační* — a tedy také franština — mají zálibu v samostatných slovech, a proto také mají hojnost předložek a spojek. To vynikne nejvíce, jak uvidíme, ze srovnání s jazyky aglutinačními, které mají hojnost pádů s koncovkou.

Další vlastností *isolačního* typu je tedy hojnost předložek.

Množné číslo se vyjadřuje ve franštině dvojitým způsobem. V menšině případů se proměňuje kmen: *oeil - yeux* ,oko - oči', *travail - travaux* ,práce - práce' atd. Častější je přípona -s, která se v některých polohách vyslovuje, jindy je pouze pravopisná: *les pères* ,otcové', *les enfants* ,děti' (vyslov *lezáfā*, avšak ve spojení jako *les enfants ont . .* ,děti mají' *lezáfāzō*). Tak je tu opět dosaženo neměnnosti slova, jak je to v intencích typu isolačního.

Další vlastností isolačního typu je tedy nedostatek vyjádření gramatického čísla.

Dále má francouzské substantivum rody. Ve franštině jsou ovšem jen dva, kdežto v latině, češtině, němčině jsou tři, v bantuském jazyce suaheli (svahili; vých. Afrika) dokonce osm. I tak francouzské rozeznávání rodů nesouvisí s typem isolačním. V jiných jazycích isolačních, na př. v angličtině, jsou rody zredukovány nebo neexistují (v havajštině). Doménou rodu jsou jazyky s převahou typu flexivního.

Další vlastností isolačního typu je tedy nedostatek rodů.

Výrazy jako *můj otec*, *tvůj otec* atd. se vyjadřují v češtině dvěma slovy. Je to skutečnost, která se nám zdá samozřejmá. Ale ve srovnání s jinými jazyky, na př. s turečtinou nebo s maďarštinou, to už tak samozřejmé není. V těchto jazycích, jak uvidíme v následující kapitole, vyjadřují se tyto výrazy jedním slovem, srv. tur. *baba-m*, maď. *atyá-m*. Ve franštině, opět podle zásad isolačního typu, vyjadřuje se přivlastňování zvláštním slovem: *mon père*, *ton père* atd.

Další vlastností isolačního typu je tedy vyjádření přivlastňování (possessivity) zvláštním slovem.

Dále se zvláštním slovem vyjadřuje člen určitý, *le*, *la*, *les*, a neurčitý, *un*, *une*. Člen, vyjádřený zvláštním slovem, je častý v jazycích isolačních (franština, angličtina, němčina). V jazycích neisolačních je někdy také takový člen (maďarština, řečtina stará i nová), ale častěji není (čeština, latina) nebo je vyjádřen aglutinačně, ať předponou (koptština) nebo pří-

ponou (bulharština, rumunština, albánština, srv. bulh. *žena-ta*, fr. *la femme*).

Další vlastností isolačního typu je tedy člen, určitý i neurčitý, jako zvláštní slovo.

U českých koncovek substantivních je mnoho t. zv. synonymie (souznačnosti) a homonymie (mnohovýznamnosti). Synonymie znamená, že týž význam se může vyjádřit různým způsobem, na př. 2. pád jednotného čísla se vyjadřuje různě v tvarech *ženy*, *hada*, *duše*. Homonymie znamená, že stejný tvar může vyjadřovat v různých případech různé věci. Tak na př. -a v českých slovech *žen-a*, *had-a*, *kuřat-a* vyjadřuje jednou 1. pád jedn. čísla, po druhé 2. pád jedn. čísla, po třetí 1. pád mn. čísla. To ve francouzštině, aspoň v její isolační složce, není. Francouzský 2. pád má vždy předložku *de*, francouzský 3. pád předložku *à* atd. Je pravda, že toto pravidlo franština opouští, jakmile se dostává mimo isolační typ, srv. *les pères*, *les yeux*, *les travaux*, kde se množné číslo vyjadřuje různě. Ale nás zajímá na franštině jen její isolační složka.

Další vlastností isolačního typu je tedy nedostatek synonymie a homonymie pádů.

S celkovým rázem tvarosloví francouzského podstatného jména souvisí také jeho hlásková podoba. V češtině bývá podstatné jméno ve většině pádů aspoň dvojslabičné, při čemž druhá samohláska vyjadřuje koncovku. Znázorníme-li každou souhlásku písmenem -t- a každou samohlásku písmenem -a-, vypadá české podstatné jméno *žen-a* asi takto *tat-a*. Stejně se to opakuje u tvarů *ženy*, *ženě*, *ženo* atd. Ve franštině je nejčastější tvar podstatného jména asi tohoto složení: *ta* nebo *tat*. Uvedeme příklady. Zajímavé je tu srovnání francouzských slov s českými:

fr. <i>piéd</i>	čes. <i>noha</i>	fr. <i>ville</i>	čes. <i>město</i>
<i>main</i>	<i>ruka</i>	<i>paix</i>	<i>mír</i> , ale <i>míru</i>
<i>homme</i>	<i>člověk</i>	<i>pays</i>	<i>země</i>
<i>dame</i>	<i>dáma</i>	<i>vin</i>	<i>víno</i>

Je ovšem ve franštině také velmi hojně dvojslabičných slov:

fr. <i>hiver</i>	čes. <i>zima</i>	fr. <i>enfant</i>	čes. <i>dítě</i>
<i>église</i>	<i>kostel</i>	<i>voyage</i>	<i>cesta</i>
<i>silence</i>	<i>ticho</i>	<i>oiseau</i>	<i>pták, -a</i>

Jednoslabičnost nedospěla ve francouzštině tak daleko jako v čínštině a vietnamštině, kde je pravidlem. Je však jasno z uvedených příkladů, které si každý s pomocí slovníku může snadno rozmnožit, že francouzština má k jednoslabičnosti mnohem blíže než čeština.

Další vlastností isolačního typu je tedy tendence k jednoslabičnosti.

Nyní přicházíme k důležitému problému podstatných jmen, totiž k problému, jak se podstatná jména tvoří. Podstatných jmen je velké množství a stále vznikají nová. V jakém vztahu jsou nová ke starým? V jakém vztahu jsou podstatná jména k sobě navzájem? Tento vztah může být několikery.

1. Podstatné jméno může být docela samostatné slovo, s jiným nepřibuzné. Z francouzštiny sem patří slovo *talent*. Toto slovo je cizího, řeckého původu a s jinými francouzskými slovy není příbuzné. Naproti tomu má čeština vedle slova *talent* slovo *nadání*, ruština *darovanije*, němčina *Begabung*. Slovo *nadání* je odvozeno od *nadati* a to od *dáti*, *darovanije* od *darovat*, zrovna tak slovo *Begabung* od *begaben* a to od *Gabe*, *geben*.

2. Podstatné jméno může být slovo, už v jazyce jinak existující, vzaté v novém významu, na př. fr. *capitale*, hlavní město, vlastně »hlavní«, proti něm. *Hauptstadt*, čes. *hlavní město*, rus. *stolica*.

3. Nové jméno se může tvořit dvěma nebo více samostatnými slovy, srv. fr. *mots croisés*, vl. »zkřížená slova« proti něm. *Kreuzworträtsel*, čes. *křížovka*, rus. *krossvord*.

4. jméno může být složeninou, kompositem, na př. fr. *garde-robe*, »šatna«, vl. »hlídej šaty« (pod. srbocharvatské *pazikuća*, »domovník«, vl. »hlídej dům«).

5. Může být slovem odvozeným, na př. *voleur* »zloděj«, od *voler* »krásti«, tedy vlastně »krádce«, proti čes. *zloděj* (odlišnému od *krásti*), něm. *Dieb* (odlišnému od *stehlen*), rus. *vor* (odlišnému od *krasť*).

Jak asi se zachovává v otázce tvoření slov typ isolační? Ten typ, který nemá rád přípony ani složeniny? Jemu jistě vyhovují první tři případy.

(1)	fr. <i>concierge</i>	čes. domovník	<i>brancard</i>	nosítka
(2)	<i>mal</i>	zlý	<i>le mal</i>	zlo, choroba
	<i>bon, bonne</i>	dobrý	<i>la bonne</i>	chůva
	<i>il neige</i>	sněží	<i>la neige</i>	sníh
	<i>il départ</i>	odjíždí	<i>le départ</i>	odjezd
	<i>il conte</i>	vypravuje	<i>le conte</i>	povídka
(3)	<i>chemin de fer</i>	železnice	(vl. »dráha železa«)	
	<i>bâteau à vapeur</i>	parník	(vl. »loď na páru«)	

Další vlastností isolačního typu tedy je, že nerad tvoří složeniny a nerad odvozuje příponou. Raději tvoří nová slova jiným způsobem. Důležité také je, že slova mohou beze změny fungovat jako podstatná jména a obráceně. To znamená, že není tak naprosto ostrá hranice mezi podstatnými jmény a slovesy jako třeba v češtině nebo latině. Je to opět důležitý znak isolačního typu: v tomto typu se velmi špatně rozeznávají druhy slov. Ještě silněji než ve franštině projevuje se tento znak v angličtině (*I love* »miluji«, *the love* »láska«, *I praise* »chválím«, *the praise* »chvála«).

Vidíme, že další vlastností isolačního typu je nedostatečná hranice mezi jednotlivými slovními druhy.

Přicházíme k druhé třídě slov, k **přídavným jménům**. Francouzská příd. jména nemají pádové koncovky, stejně jako jména podstatná. Je to plně v tendencích isolačního typu. Franština má však rody a vyjadřuje gramatické číslo. A tak má francouzské přídavné jméno 4 tvary: jedn. č. muž. *grand*, jedn. č. žen. *grande*, mn. č. m. *grands*, mn. č. žen. *grandes* ‚veliký, veliká, velicí, veliké‘. Rozdíl ten je, jak známo, často jen prapovísný. Někdy odpadá i v písmu, na př. *jeune* ‚mladý, mladá‘, *doux* ‚sladký, sladcí‘. Jistě je tu ovšem mnohem méně tvarů než na př. v češtině nebo latině. Vzpomeňme si českých tvarů *mladý, mladého, mladému, mladí, mladých* . . . Franština ovšem, jak jsme řekli, neuskutečňuje isolační typ na 100%. Jiné jazyky, jako angličtina, jdou tu dále než franština a mají přídavné jméno úplně neměnné.

Další vlastností isolačního typu je tedy neměnnost přídavného jména.

Stupňování přídavných jmen se ve franštině děje zvláštními slovy, tedy naprosto isolačně, srv. *grand, plus grand, le plus grand* ‚veliký, větší, největší‘. Je však několik přídavných jmen, která tvoří 2. a 3. stupeň jiným slovem než 1. stupeň: *bon, meilleur, le meilleur* ‚dobrý, lepší, nejlepší‘, *mauvais, pire, le pire* ‚špatný, horší, nejhorší‘. Říká se tomu suppletivismus. Je to jev známý z flexivních jazyků (češtiny, latiny, řečtiny) a do isolačního typu nepatří.

Další vlastností isolačního typu je tedy stupňování přídavných jmen zvláštními slovy.

Příslovce se ve franštině tvoří od přídavných jmen příponou *-ment*: *lentement, doucement* ‚pomalu, sladce‘. Tím se franština isolačnímu typu odcizuje. V isolačním typu splývá přídavné jméno a příslovce. Je to vidět na němčině. Srv. tyto věty: *Sie ist schön — Sie singt schön* ‚Je krásná, Zpívá krásně‘.

Další vlastností isolačního typu je tedy nerozeznávání přídavných jmen a příslovcí.

Číslovky základní ve franštině jsou neměnné, nemají shodu (s výjimkou *un, une*). Opět znak isolační. Na druhé straně se číslovka pojí s množným číslem (pokud se ovšem množné číslo liší od jednotného, viz výše), tedy stejně jako v latině a češtině: *trois chevaux* jako *tři koně* a *tres equi*.

Další vlastností isolačního typu je tedy spojení neměnné číslovky s podstatným jménem.

Ve svém rozboru postupujeme od jednoho slovního druhu k druhému. Slovních druhů je 9: podstatná jména, přídavná jména, příslovce, číslovky, slovesa, zájmena, předložky, spojky a citoslovce. Citoslovce necháváme stranou, protože typologicky nemají velký význam. Ostatní druhy slov se dělí na dvě třídy: na slova významová, ta, která mají význam nějakého předmětu, osoby, děje nebo vlastnosti — tedy podstatná jména, přídavná jména, příslovce, číslovky, slovesa —, a na slova pomocná, která jen pomáhají při vyjadřování, označující především vztahy slov významových — sem patří předložky, spojky a zájmena. My jsme si rozdělili látku podle slov významových — pomocná zařadíme k jednotlivým slovům významovým, pro něž mají důležitost —, především proto, že rozsah slov významových je stálý, kdežto rozsah slov pomocných se od jazyka k jazyku mění. Jedinou výjimku uděláme se *zájmeny* — a to proto, že ve všech jazycích tvoří velmi důležitou skupinu slov, že se v celé řadě jazyků skloňují jako podstatná jména, přídavná jména a číslovky a že by bylo obtížno zařadit je do některé skupiny jiné.

Rozsah **zájmena**, jako všech slov pomocných, se mění. Isolační typ je příznivý tvoření pomocných slov — jak jsme to viděli u předložek —, a proto je také příznivý pro hojnost zájmen. Ve franštině, jak hned uvidíme, je často zájmeno *tam*, kde v jiných jazycích je nějaká přípona.

Největší rozdíly v zájmenech jsou u zájmen osobních a přivlastňovacích. Franština vyjadřuje u sloves zájmenem podmět (není-li vyjádřen podstatným jménem):

fr. <i>je donne</i>	<i>nous donnons</i>	čes. <i>dávám</i>	<i>dáváme</i>
<i>tu donnes</i>	<i>vous donnez</i>	<i>dáváš</i>	<i>dáváte</i>
<i>il donne</i>	<i>ils donnent</i>	<i>dává</i>	<i>dávají</i>

V těchto spojeních je zájmeno ve franštině závazné, kdežto v češtině se ho užívá k zdůraznění, někdy i pro rytmus a pod., na př. *Já dávám*.

Také zájmenný předmět v 3. a 4. pádě je ve franštině zvláštním slovem. To je pro nás věc docela běžná a samozřejmá. Když se však rozhledneme po různých jazycích světa, vidíme, že to tak samozřejmé není. Uvedeme si později příklady toho, že jinde se vyjadřuje i předmět koncovkou slovesa. Prozatím zdůrazňujeme jen to, že ve franštině se předmět vyjadřuje zvláštním slovem: *Je te le donne* ‚dávám ti to‘. Nechybějí ovšem hlasy, které tvrdí, že právě ve franštině nejsou ona slůvka *je te le* ap. nic jiného než předpony, ale to už bychom zabíhali do složitých otázek francouzské typologie a nám tu jde pouze o ilustraci isolačního typu, pokud jej potřebujeme k vysvětlení češtiny.

Zájmena přivlastňovací jsou ve franštině, jak jsme již uvedli, samostatným slovem. Opět je to pro nás něčím samozřejmým. Francouzsky se říká *mon père, ton père, son père*, jako česky *můj otec, tvůj otec, jeho otec*. Jsou však jazyky, jak ještě uvidíme, které přivlastňování vyjadřují koncovkou, srv. fin. *isäni*, maď. *atyá-m*, tur. *baba-m*.

Ze zájmen ukazovacích je důležitý člen (pokud jej ovšem máme počítat mezi zájmena, o čemž může být spor). Franština má člen a vyjadřuje jej zvláštním slovem, jak se to sluší na jazyk isolační (*le père* jako *der Vater* atd.).

Z ostatních zájmen jsou typologicky významná zájmena vztažná. Některé jazyky nahrazují věty vedlejší vazbami participií (příčestí), a proto mají málo vztažných vět a tím také málo vztažných zájmen. Finský na př. se říká místo ‚banka, které užívám‘ něco jako ‚mého užívání banka‘. Franština má

vedlejších vět hodně a také hodně vztažných vět a vztažných zájmen.

Ostatní zájmena nejsou typologicky významná.

Další vlastností isolačního typu je tedy hojnost zájmen.

Z devíti slovních druhů nám zbývají jen **slovesa**. Sloveso má ze všech druhů slovních nejsložitější tvarosloví. Pomocné prvky, které modifikují význam slovesa, jsou trojího druhu:

1. Prvky, kterým můžeme říkat modifikující. Turečtina má na př., jak uvidíme, přípony, kterým se říká faktitivní (čes. asi ‚způsobovací‘), reciproční (t. j. vzájemnostní), reflexivní (t. j. zvrtné), negativní (záporné), nemožnostní. Jiné jazyky mají vid a jiné modifikace základního významu slovesa.

2. Prvky vyjadřující čas a způsob. K tomu přistupují ještě prvky označující infinitivy (způsoby neurčité) a participia (příčestí). Rod (činný, trpný) se může počítat k první nebo ke druhé skupině.

3. Prvky označující osobu a číslo.

Jak se ve franštině vyjadřují tyto prvky?

Vezmeme si nejprve ony prvky, kterým jsme řekli modifikující. Řekli jsme jim tak proto, že vytvářejí něco, co se často považuje za nové sloveso a co nějak modifikuje význam slovesa původního. Srov. *dāti—dávati, dāti—nedati, táti—taviti, vřiti—vařiti, mýti—mýti se* atd. Ve franštině, pokud se tyto prvky vyjadřují, vyjadřují se zvláštními slovy. Tak se vyjadřuje zvláštním slovem negace: *Je ne donne pas*, čes. *nedávám*. Faktitivum, sloveso znamenající ‚způsobit, aby se něco dalo‘, se vyjadřuje slovesem *faire* ‚dělati‘, na př. *bouillir* ‚vřiti — *faire bouillir* ‚vařiti‘. Reflexivum, sloveso zvrtné, se vyjadřuje zájmenem *se*: *laver* ‚mýti‘ — *se laver* ‚mýti se‘. To je všechno v intencích typu isolačního. Vedle toho má však franština předpony, kterými se od typu isolačního odchyluje, srv. *faire* ‚dělati‘ — *défaire* ‚poraziti‘ — *refaire* ‚předělati‘ — *voir* ‚viděti‘ — *revoir* ‚opět spatřiti‘ — *prévoir* ‚předvídati‘.

Další vlastností isolačního typu je tedy vyjadřování různých modifikací základního významu slovesného zvláštními slovy.

Přístupujeme k časům, způsobům a rodům.

Francouzské časy a způsoby různých rodů jsou jednak 'jednoduché', t. j. tvořené neisolačně, jedním slovem, jednak složené, t. j. tvořené isolačně, více slovy.

Jednoduché jsou: přít. čas *je donne*, rozk. způsob *donne!*, souminulý čas *je donnais*, »passé défini« *je donnai*, bud. čas *je donnerai*, podmiň. způsob *je donnerais*, spojovací zp. *je donne*, souminulý spoj. zp. *je donnasse*.

Složené jsou: přít. čas *j'ai donné*, předminulý čas *j'avais donné*, druhý předminulý čas *j'eus donné*, druhý budoucí čas *j'aurai donné*, minulý podmiň. způsob *j'aurais donné*, minulý spoj. zp. *j'aie donné*, předminulý spoj. způsob *j'eusse donné*, dále trpné tvary *je suis donné*, souminulý čas *j'étais donné*, minulý čas *j'ai été donné* atd. atd.

Vedle tohoto bohatství tvarů určitých má franština tvarů neurčitých poměrně málo.

Jednoduché neurčité tvary jsou: neurčitý způsob (infinitiv) *donner* a přičestí (participum) *donnant*.

Složené tvary neurčité jsou: infinitiv minulý *avoir donné*, participum minulé *ayant donné*, infinitiv trpný *être donné*, participum trpné min. *ayant été donné*.

Vidíme, že u tvarů určitých i neurčitých je složených tvarů, odpovídajících typu isolačnímu, víc. V jiných jazycích isolačních je tato zásada provedena ještě výrazněji. Angličtina má nejčastěji jen čtyři jednoduché tvary slovesa (*love, loves, loved, loving*).

Další vlastností isolačního typu je tedy vyjádření časů, způsobů, rodů a také tvarů neurčitých zvláštními slovy.

Přicházíme k vyjádření osoby a čísla. Ve franštině se osoba a číslo vyjadřuje isolačně, zvláštním slovem, jak jsme si to řekli u zájmen:

je donne   *dávám*

Je to tedy vyjádření isolační. Opět však neplatí ve franštině na 100%. Osoba se vyjadřuje také koncovkou: *nous donnons, vous donnez* má koncovku *-ons, -ez* (část koncovky je ovšem jen v písmu). To se opakuje i u rozk. způsobu:

1. —		<i>donnons</i>	<i>dejme</i>
2. <i>donne</i>	<i>dej</i>	<i>donnez</i>	<i>dejte</i>

Další vlastností isolačního typu je tedy vyjádření osoby a čísla zvláštním slovem.

Celkem jsme viděli u časování francouzského slovesa, že jeho tvary se častěji tvoří pomocí zvláštních slov, tedy isolačně. Je však mnoho francouzských tvarů, které se tvoří pomocí předpony nebo přípony, tedy neisolačně. Ty způsobují, že u francouzského slovesa existuje otázka homonymie (soujmennosti) a synonymie (souznačnosti) zrovna tak jako u podstatných jmen. Proto mohou být ve franštině tři »konjugace«, které se dost rozdílně časují (s infinitivy na *-er, -ir, -re*). Proto může být vedle toho také množství nepravidelných sloves. To všechno ukazuje mimo isolační typ. Isolační typ, jak jsme zdůraznili již u podstatných jmen, vyjadřuje vždy totéž týmž způsobem. Lépe než franština to dosvědčuje angličtina.

Další vlastností isolačního typu je tedy shodnost tvarů slovesa u různých sloves, t. j. nedostatek synonymie a homonymie u sloves.

S celkovým rázem tvarosloví francouzského slovesa souvisí také jeho hlasová podoba. Francouzské sloveso není tak isolační jako podstatné jméno, a proto také není tak jednoslabičné jako podstatné jméno. Nahradíme-li každou samohlásku písmenem *-a-* a každou souhlásku písmenem *-t-*, vypadá přítomný čas slovesa *donner* takto:

<i>(je) donne</i>	<i>tat</i>	<i>(nous) donnons</i>	<i>tat-a</i>
<i>(tu) donnes</i>	<i>tat</i>	<i>(vous) donnez</i>	<i>tat-à</i>
<i>(il) donne</i>	<i>tat</i>	<i>(ils) donnent</i>	<i>tat</i>

Tedy čtyři tvary ze šesti jsou jednoslabičné, dva jsou dvojslabičné. Ostatní časy a způsoby mají ještě méně jednoslabičných tvarů. Opět jiné jazyky isolační nám dosvědčují, že další vlastností isolačního typu je jednoslabičnost slovesného tvaru.

Přicházíme k odvozování sloves. O odvozování sloves od sloves jsme se již zmínili (u prvků, kterým jsme řekli modifikující). Nyní zbývá říci několik slov o odvozování sloves od jmen. Někdy se stává, že příbuzná slova, sloveso i podstatné jméno, jsou bez odvozovací přípony. Tu pak nemůžeme říci, zda podstatné jméno je odvozeno od slovesa či sloveso od jména. Příklady na to jsme uvedli již u podstatného jména.

<i>il neige</i>	sněží	<i>la neige</i>	sníh
<i>il compte</i>	počítá	<i>le compte</i>	počet

Jako u podstatných jmen je i u sloves často spojení dvou slovy, kde v jiných jazycích je odvozené sloveso:

<i>devenir bleu</i>	modrati, vl. stávat se modrým
<i>faire silence</i>	mlčeti, vl. dělati mlčení

Franština má ovšem také odvozená slovesa, srv. na př.

<i>riche</i>	bohatý	<i>enrichir</i>	zbohatnouti
<i>pauvre</i>	chudý	<i>appauvrir</i>	zchudnouti

Další vlastností isolačního typu je tedy nedostatek odvozených sloves.

Přicházíme k poslední kapitole typologie slovesa, totiž k otázce úlohy slovesa ve větě. Sloveso je nejdůležitější část věty, to víme už ze školy. Víme přece, že každý rozbor věty začínáme slovesem.

Jak vypadá věta ve franštině?

Skoro každá francouzská věta má podmět, vyjádřený buď jménem nebo zájmenem, které je spojeno se slovesem:

<i>Paul dort</i>	Pavel spí
<i>Je dors</i>	Spím (Já spím)
<i>Il pleut</i>	Prší

Ve srovnání s češtinou vidíme podobnost v první větě, kde podmětem je jméno. Ovšem i tu je rozdíl v tom, že v češtině má sloveso zřetelnou koncovku, která mluvené franštině chybí. V druhé a třetí větě je veliký rozdíl mezi franštinou a češtinou. Ve franštině je zájmeno podmětu závazné, v češtině ve druhé větě se jen připouští, ve třetí chybí.

Další vlastností isolačního typu je tedy tato stavba věty: jméno nebo zájmeno jako podmět + sloveso.

Tím končíme letmý nástin isolačního typu. Franština nám tu sloužila jen k ilustraci. Naprosto jsme nechtěli podat její charakteristiku. Jde nám právě jen o češtinu.

Celkem můžeme říci o isolačním typu, že se vyznačuje velikou stručností, jednoduchostí — netvoří složité tvary skloňovací a časovací. Že však může této jednoduchosti využívat k rafinované složitosti, o tom svědčí právě franština.

II. Typ aglutinační.

Aglutinační typ se vyznačuje, jak jsme již podotkli, bohatým systémem koncovek, bohatě rozvinutým skloňováním a časováním. Nejvíce se uplatňuje tento typ v t. zv. jazycích altajských, t. j. v jazycích tureckých (turečtině v Turecku, tatarštině krymské, tatarštině kazaňské, baškirštině ve vých. Rusku, kavkazské azerbejdžánštině, středoasijské kirgizštině, východosibiřské jakutštině), v jazycích mongolských (v mongolštině, řeči to Suche Batorově, v kalmyčtině) a v tunguzských (východosibiřské tunguzštině, mandžuštině, jazyku starých obyvatelů Mandžuska). Dále v jazycích ugrofinských (finštině, estonštině, maďarštině). Také v některých indoevropských jazycích je silný aglutinační typ — tak v arménštině, nové perštině a ve vymřelé středoasijské tocharštině. Dále je aglutinační sumerština, starý kulturní jazyk mesopotamský, gruzínština, spolu s jinými jazyky kavkazskými, a kečuština, jazyk Inků, spolu s velikým množstvím jazyků indiánských. Jsou to vesměs jazyky, které jsou u nás málo známy. Za příklad si zvolíme turečtinu, protože na ní se dá aglutinační typ velmi snadno ukázat.

Začneme opět podstatným jménem.

Turecké **podstatné** jméno má především koncovky pádové a číselné. Všechny pády obou čísel slova *ev*, dům, znějí:

1. nom. jednot. č.	<i>ev</i>	mn. č.	<i>ev-ler</i>
2. gen.	<i>ev-in</i>		<i>ev-ler-in</i>
3. dat.	<i>ev-e</i>		<i>ev-ler-e</i>
4. akk.	<i>ev-i</i>		<i>ev-ler-i</i>
5. lok.	<i>ev-de</i>		<i>ev-ler-de</i>
6. abl.	<i>ev-den</i>		<i>ev-ler-den</i>

Vidíme první základní rozdíl mezi franštinou a turečtinou. Zatímco francouzské jméno podstatné je téměř neměnné, nepřijímajíc koncovky, turecké podstatné jméno přijímá celý vějíř koncovek. Ale je tu také rozdíl od češtiny: Čeština má jiné koncovky pádů v jednotném čísle a jiné v množném čísle a tato rozličnost vyjadřuje množné číslo (srv. *hada* proti *hadû*). V turečtině jsou stejné pády jednotného a množného čísla vyjádřeny stejně a množné číslo musí být vyjádřeno příponou *-ler-*, uloženou mezi kmen a pád.

První vlastností aglutinačního typu je tedy vyjadřování pádu a čísla zvláštními koncovkami.

Důležitý je první pád bez koncovky. Tento první pád má velmi široký úkol: je pádem podmětu, doplňku, neurčitého předmětu (*ev almak* koupiti dům, ein Haus kaufen), užívá se ho jako určení času (*bir gün* jednoho dne), ve spojení s některými postposicemi (»záložkami«, viz níže). Jeho funkce je tedy tak široká, že to vypadá téměř jako nedostatek funkce. 1. pád v turečtině tíhne tedy k tomu, aby byl pádem nulovým, nedostatkem pádu. (Poněkud na to upomíná čes. tvar *město*, *meč*, *kost*, který je zároveň 1. a 4. pádem. Čeština tu ovšem není tak daleko jako turečtina.)

Druhou vlastností aglutinačního typu je tedy 1. pád bez koncovky jako téměř pád nulový.

U franštiny jsme viděli, že vztahy podstatných jmen mezi sebou a vztahy jmen k slovesům se vyjadřují vedle pádů též předložkami a spojky. Řekli jsme si, že hojnost předložek je charakteristická pro jazyky isolační. Jak je tomu s jazyky

aglutinačními? Aglutinační jazyky dávají vždy přednost koncovkám před slovem t. zv. formálním, jako jsou předložky, spojky, zájmena. Co potom s předložkami? Může se to řešit dvojným způsobem.

Turečtina má předložky — či vlastně »záložky«, postpozice. Ale velká část z nich se chová zcela jako podstatná jména: *evlerin arasynda* ‚mezi domy‘, doslova ‚domů mezi-jejich-v‘, tedy přibližně »v mezeře domů«. Tato postpozice přijímá také přivlastňovací přípony (jako podstatná jména, srv. *ara-m-yz-da* ‚mezi námi‘, doslova ‚mezi-náš-v‘, tedy asi ‚v naší mezeře‘). Jiné jazyky aglutinační řeší problém předložek zase jinak. Finština, maďarština a gruzínština mají velké množství pádových koncovek. Tak na př. maďarština má vedle jiných také tyto pádové koncovky:

-ban v	-nál u	-on na (kde?)
-ba do	-hoz k	-ra na (kam?)
-ból z	-tól od	-ról s

Třetí vlastností aglutinačního typu je tedy poměrně malý počet skutečných předložek a postpozic.

Viděli jsme u franštiny, že má rody, ale že jiné jazyky isolační, jako angličtina, rody redukuje. To platí i u jazyků aglutinačních. Turečtina nemá rody, stejně tak maďarština, finština, estonština, mongolština atd.

Čtvrtou vlastností aglutinačního typu je tedy nedostatek rodů.

Viděli jsme u franštiny, že výrazy jako »můj otec, tvůj otec« se tu vyjadřují dvěma slovy. To platí také o češtině a vůbec ve většině jazyků Evropy. V turečtině tomu tak není. Řekli jsme, že aglutinační typ se vyznačuje bohatým systémem koncovek. To se uplatňuje i v tomto případě, ve vyjádření přivlastňování. Přivlastňování se vyjadřuje příponami. Snadno pochopíme, do jaké šíře se potom tvarosloví

podstatného jména rozroste. Vezměme si především 1. pád ‚můj dům‘, ‚tvůj dům‘ atd. (dům tur. *ev*):

1. <i>ev-im</i>	můj dům	1. <i>ev-im-iz</i>	naš dům
2. <i>ev-in</i>	tvůj dům	2. <i>ev-in-iz</i>	váš dům
3. <i>ev-i</i>	jeho dům	3. <i>ev-(ler)-i</i>	jejich dům
1. <i>ev-ler-im</i>	mé domy	1. <i>ev-ler-im-iz</i>	naše domy
2. <i>ev-ler-in</i>	tvé domy	2. <i>ev-ler-in-iz</i>	vaše domy
3. <i>ev-ler-i</i>	jeho domy	3. <i>ev-ler-i</i>	jejich domy

Všimněme si, v jakém poměru je tu množné a jednotné číslo majitele — můj - náš, tvůj - váš! Turecky zní tvary *-im*, *-im-iz*, *-in*, *-in-iz*. To znamená, že je tu zvláštní koncovka pro osobu (1. os. *-im-*, 2. os. *-in-*) a zvláštní pro číslo (jednotné číslo je bez koncovky, množné má koncovku *iz*). V tom je velký rozdíl od franštiny a češtiny. Francouzsky i česky užíváme tu jednotných slov *notre*, *naš* a *votre*, *váš*, které se nedají rozdělit na osobu a číslo.

Uvedli jsme 1. pád slov s přivlastňovací příponou. Ale nezapomeňme, že ta slova se skloňují! Všech deset tvarů, které jsme uvedli (ve 3. os. jsou jen dva tvary místo čtyř) se skloňuje, čímž vzniká 50 nových tvarů! Uvedme si aspoň 2. pád s koncovkou *-in*, *-nin*, na př. *ev-im-in*, mého domu!

1. <i>ev-im-in</i>	1. <i>ev-im-iz-in</i>
2. <i>ev-in-in</i>	2. <i>ev-in-iz-in</i>
3. <i>ev-i-nin</i>	3. <i>ev-(ler)-i-nin</i>
1. <i>ev-ler-im-in</i>	1. <i>ev-ler-im-iz-in</i>
2. <i>ev-ler-in-in</i>	2. <i>ev-ler-in-iz-in</i>
3. <i>ev-ler-i-nin</i>	3. <i>ev-ler-i-nin</i>

Podle toho se tvoří ještě další pády. Připomínáme, že to vše není snad filologická hříčka bez praktického významu.

Vše to jsou tvary zcela běžné a pro normální hovor nutné. Nejsou tak nenaučitelné, jak snad vypadají na první pohled. Naopak svou logickou důsledností jsou pro cizince mnohem menším problémem než složitá hra českých deklinací.

Další vlastností aglutinačního typu jsou tedy přivlastňovací přípony.

Turečtina nemá člen. Ten existuje ovšem u jiných jazyků aglutinačních. U franštiny jsme viděli, že má člen, vyjádřený samostatným slovem. Jazyk aglutinační může připínat člen jako koncovku: bulh. *žena-ta, la femme, die Frau*.

Další vlastností aglutinačního typu je tedy člen (pokud je) jako přípona.

O odvozování bude ještě řeč. Prozatím si připomeneme tolik, že v turečtině se mohou slova tvořit i od pádů. Turecky ‚v domě‘, ‚doma‘ se řekne *evde* a od tohoto pádového tvaru se tvoří přídavné jméno *evdeki*, domácí. To je nový důkaz snadnosti, s jakou se v aglutinačních jazycích připínají přípony na slovo.

Další vlastností aglutinačního typu je tedy možnost připojovat odvozovací přípony na koncovky.

Obrátíme se nyní k další otázce — totiž k tomu, jak tvar podstatného jména vypadá. U franštiny jsme viděli, že nejčastější je tu jednoslabičnost, že tedy tvar substantiva můžeme nahradit schematem *ta* nebo *tat*. V turečtině vypadá tvar substantiva docela jinak. Skloňování slova *ev*, dům, které jsme nahoře uvedli, vypadá v schematu asi takto:

at, at-at, at-a, at-a, at-ta, at-tat

at, at-tat-at, at-tat-a, at-tat-a, at-tat-ta, at-tat-tat

Z toho schematu můžeme čerpat některá poučení. Především vidíme, že kořen slova je opět jednoslabičný jako ve franštině. Turecké *ev* ‚dům‘, je stejně jednoslabičné jako francouzské slovo *oeuf* ‚vejce‘. Turecké *ev* se však může přechy-

lovat do druhé slabiky — děje se tak, když koncovka začíná samohláskou: dat. *ev-e*, ak. *ev-i*, přivlastňovací tvar *ev-im* ‚můj dům‘ atd. Hláška *-v-* patří v uvedených slovech do druhé slabiky. V jiných tvarech opět, kde koncovka začíná souhláskou, je kořen jednoslabičný a hranice slabiky a části slova splývá.

Druhé poučení, které můžeme čerpat z našeho schematu, je toto: Koncovky mají skoro vždy nějaký souhláskový živel — to je důležité, srovnáme-li turecký stav s češtinou, kde je v koncovkách souhlásek málo: *dům, dom-u, dom-u, dom-ě, dom-em, dom-y, dom-ů*.

Další vlastností aglutinačního typu je tedy kořen, někdy jednoslabičný, který se někdy přechyluje do druhé slabiky. V koncovce bývá značnou měrou zastoupen souhláskový živel.

S útvarem pádu souvisí dále další problém. V českých výrazech *ruk-a, ruc-e*, se střídají hlásky *k* a *c*. Říkáme, že u slova *ruka* střídá se, alternuje *k* a *c*, že je tu alternace *k* a *c*. Taková alternace je ovšem možná jen tehdy, když se ke kmeni připíná nějaká koncovka. V isolačním typu nemá místa. Proto jsme o ní u franštiny nemluvili (francouzské vázání slov, liaison, je zjev mimořádný, kterým se při našem letném přehledu nemůžeme zabývat). Ale také v aglutinačním typu je alternace poměrně řídká. V turečtině je alternací málo: *-t- a -k-* se mění před samohláskovou koncovkou v *-d- a -gh-* (palatální spirans, vyslovuje se trochu jako *-h-*): nom. *sepet* ‚koš‘, ak. *sepedi, čodžuk* ‚dítě‘, ak. *čodžughu*.

Je ovšem jedna alternace, která je pro aglutinační jazyky charakteristická. Je to t. zv. vokální harmonie. Vychází ze skutečnosti, o níž jsme se již zmínili, že totiž koncovka mívá nějakou souhlásku a že tedy samohláska není tu tak důležitá a může se tedy měnit podle toho, jaká je samohláska ve kmeni, může se k ní připodobnit, asimilovat. Samohláska koncovky harmonuje se samohláskou kmene, proto se to-

muto zjevu říká vokální harmonie. Některé turecké koncovky mají jednu ze samohlásek *a*, *e*, jiné jednu ze samohlásek *i*, *u*, *y*, *ü*. Je pak pravidlo, že

po <i>a</i> , <i>y</i> ve kmeni stojí v koncovce	<i>a</i> , <i>y</i>
<i>o</i> , <i>u</i> » » » »	<i>a</i> , <i>u</i>
<i>e</i> , <i>i</i> » » » »	<i>e</i> , <i>i</i>
<i>ö</i> , <i>ü</i> » » » »	<i>e</i> , <i>ü</i>

Jako příklad uvedeme 3. a 6. pády těchto slov:

<i>damar</i>	žíla	<i>damar-yn</i>	<i>damar-da</i>
<i>kuş</i>	pták	<i>kuş-un</i>	<i>kuş-ta</i>
<i>ev</i>	dům	<i>ev-in</i>	<i>ev-de</i>
<i>gül</i>	růže	<i>gül-ün</i>	<i>gül-de</i>

Další vlastností aglutinačního typu je tedy řídkost alternací. Je tu ovšem možnost výrazné vokální harmonie.

Zbývá nám promluvit o odvozování podstatných jmen. U franštiny jsme viděli, že isolační jazyk má rád slova zcela nová, s jinými nepřibuzná. Aglutinační typ naopak připouští rád přípony, a proto má rád odvozeniny. (Ovšem turečtina má hodně slov cizích, arabských a j., která ruší tento obraz.) Uvedeme příklad odvozenin:

(<i>kondura</i> , bota)	<i>kondura-džy</i>	<i>švec</i>
(<i>tütmek</i> , kouřiti)	<i>tüt-ün</i>	<i>kouř, tabák</i>
	<i>tüt-ün-džü</i>	<i>prodavač tabáku</i>
(<i>sāt</i> , hodina)	<i>sāt-čy</i>	<i>hodinář</i>

Další vlastností aglutinačního typu je tedy hojně tvoření odvozenin.

Přicházíme k druhé třídě slov, k **adjektivům**. U těch musíme vyzdvihnout především nedostatek shody. Ve franštině jsme viděli, že tu není sklonění vůbec a proto také ne shody.

V turečtině sklonění je, ale shoda odpadá. Oba jazyky se liší od češtiny, kde sklonění je a přídavné jméno má shodu:

<i>la grande maison</i>	<i>büyük ev</i>	<i>veliký dům</i>
<i>de la grande maison</i>	<i>büyük evin</i>	<i>velikého domu</i>
<i>à la grande maison</i>	<i>büyük eve</i>	<i>velikému domu</i>

Že aglutinační jazyk, jako je turečtina, nemůže mít shodu, je pochopitelné. Představme si jen, jak obtížné by bylo zachovávat shodu adjektiva se substantivem, když substantivum má až čtyři přípony: *büyük ev-ler-im-iz-den* ‚z našich velkých domů‘.

Další vlastností aglutinačního typu je tedy nedostatek shody přídavného jména v úloze přívlastku, neboť pád, číslo, possessivita atd. jsou vyjádřeny jen jednou (u podstatného jména).

Stupňování přídavných jmen nebo lépe to, co jinde je vyjádřeno stupňováním, vyjadřuje se buď koncovkami nebo zvláštním slovem, ale nejčastěji zvláštní vazbou slov: *benden güzel* ‚krásnější než já‘, vlastně ‚ode mne krásný‘. Proto tu není také možnost t. zv. suppletivismu, t. j. střídání kořene, jaké je v českém *dobrý - lepší* a latinském *bonus - melior - optimus*.

Číslovky základní se spojují v turečtině se svým podstatným jménem stejně jako přídavná jména. Nemají koncovky a pojí se s číslem jednotným: *üç asker* ‚tři vojáci‘ je konstruováno zcela stejně jako *büyük asker* ‚veliký voják‘. V turečtině se užívá sice také numerativa, počítacího slova, jak to uvidíme u typu polysynthetického, na př. *üç nefer asker* ‚tři osoba voják‘, ale numerativum není nutné jako v čínštině.

Zájmen — zvláště osobních — je v turečtině méně než ve franštině. Osobní zájmena podmětu — podobně jako u nás — většinou odpadají (tur. *okujorum*, čes. *čtu*, proti něm. *ich lese*). Stejně odpadá i osobní zájmeno v 2. pádu, neboť při-

vlastňování se obyčejně vyjadřuje jen příponou. Osobní zájmeno ve 3. a 4. pádě je zachováno neztencené, ač i zde jiné jazyky aglutinační používají koncovek, vytvářejíce t. zv. objektivní konjugaci, na př. maďar. *vár-om* ‚čekám ho‘ *várlak* ‚čekám tě‘. Člen v turečtině není. Zájmena vztažná jsou omezena tím, že místo vztažných vět se užívá participií.

Zájmena osobní já-my, ty-vy se vyjadřují vždy stejným kmenem pro jednotlivou osobu, k němuž je v množném čísle přidána koncovka:

<i>ben</i>	já	<i>biz</i>	my
<i>sen</i>	ty	<i>siz</i>	vy

Je tu zřejmě důležitý rozdíl proti češtině (a také proti franštině).

Přicházíme k slovesům.

Turecké sloveso má ještě rozsáhlejší systém forem než turecké podstatné jméno. Na kořen (na př. *sev-* milovati) se připíná několik přípon:

1. Přípony, kterým můžeme říci modifikující [faktitivní («způsobující») *-ar-*, *-t-*, *-dyr-*, reciproční («vzájemnostní») *-š-*, reflexivní (zvratné) *-n-*, *-l-*, atd.; k těm patří ještě přípony negace *-ma-* a nemožnosti *-ama-*].

2. Přípony časů a způsobů, které jsou často zároveň příponami participia (příčestí); v tom případě jsou osobní koncovky tvary slovesa ‚býti‘. Časů a způsobů je veliká řada. Doplnují se ještě některými časy, tvořenými více slovy, t. j. isolačně. Aglutinačně, příponou, tvoří se tvary neurčité, infinitivy a participia.

3. Přípony osob a čísel.

Všechny tyto tři kategorie se tvoří příponami, aglutinačně. Jen některé časy tvoří výjimku.

Dalším znakem aglutinačního typu je tedy hojnost přípon vyjadřujících různé modifikace slovesného významu.

U jazyka flexivního, latiny — a také u češtiny — budeme vidět, že různá slovesa se časují různě. Něco takového je v turečtině neznámo. Vidíme to, srovnáme-li turecké tvary s českými:

tur. <i>okujorum</i>	čes. <i>čtu</i>
<i>durujorum</i>	<i>držím</i>
<i>verijorum</i>	<i>dávám</i>
<i>sevijorum</i>	<i>miluji</i>

Další vlastností aglutinačního typu je tedy jednotný typ časování.

Přicházíme k úloze slovesa ve větě. Viděli jsme ve franštině, že tu se skoro každá věta tvoří spojením jména nebo zájmena se slovesem. V turečtině tomu tak není. Stejně jako v češtině připouští se místo spojení zájmena se slovesem prostě sloveso s koncovkou: *okujorum*, čtu, proti franc. *je lis*. V jiných jazycích aglutinačních přichází ještě t. zv. nominální věta, t. j. spojení jména nebo zájmena a jména bez pomoci slovesa: maď. *András beteg* ‚A. je nemocen‘ (tato vazba je známa také z ruštiny).

Další vlastností aglutinačního typu je tedy to, že nejsou všechny věty stavěny celkem stejně, nýbrž že se připouští více konstrukcí.

Ze slovesných tvarů jsou v turečtině také velmi důležité tvary neurčité. Turečtina má veliké množství infinitivů, participií, gerundií, které mohou vyjádřit téměř všechno, co my vyjadřujeme vedlejší větou:

<i>seveli</i>	od té doby, co miluji
<i>severek</i>	miluje (přechodník)
<i>sevindže</i>	pokud miluji
<i>gelidžek</i>	jakmile přišel

istedijiniz kitab, kniha, kterou jste si přál, vl. přání vašeho kniha, atd. atd.

Další vlastností aglutinačního typu je tedy hojnost jmených tvarů slovesných a omezené užívání vedlejších vět.

Nyní přicházíme k typu flexivnímu, který se v mnohém liší i od typu isolačního i od typu aglutinačního.

III. Typ flexivní.

Typ flexivní se vyznačuje, jak jsme si již řekli, hromaděním významů v jedné části slova. V čes. *dobr-ý* znamená přípona *-ý* celkem tři věci: 1. pád, jedn. číslo a mužský rod. Tento typ je vyvinut v celé řadě jazyků indoevropských, t. j. ve všech jazycích slovanských, baltských (litevštině a lotyštině), v latině, řečtině staré i nové, ve staré indičtině, v gotštině a staré němčině, ve vymřelé maloasijské hetitštině, dále pak v jazycích bantuských v již. pol. Afriky. Je tedy tento typ i v češtině. Čeština je však naším základním thematem a promluvíme proto o ní až nakonec. Ruština se češtině přespříliš podobá, takže by tu nebylo dost materiálu k srovnávání. K ilustraci flexivního typu nám zde může posloužit latina.

Opět začneme podstatným jménem.

Latinské **podstatné jméno** má podobně jako turečtina, ale na rozdíl od franštiny, pádové koncovky. Pádové koncovky mají, na rozdíl i od turečtiny, zároveň i význam číselný. U slova *femin-ae*, ženy, vyjadřuje přípona *-ae* i pád i množné číslo. Skloňování celého vzoru *femina*, žena, vypadá ve srovnání s tureckým skloňováním takto:

1. p. jedn. č.	<i>femin-a</i>	<i>ev</i>	mn. č.	<i>femin-ae</i>	<i>ev-ler</i>
2. p.	<i>femin-ae</i>	<i>ev-in</i>		<i>femin-ārum</i>	<i>ev-ler-in</i>

3. p.	<i>femin-ae</i>	<i>ev-e</i>	<i>femin-is</i>	<i>ev-ler-e</i>
4. p.	<i>femin-am</i>	<i>ev-i</i>	<i>femin-as</i>	<i>ev-ler-i</i>
5. p.	<i>femin-a</i>		<i>femin-ae</i>	
6. p.	<i>femin-ā</i>	<i>ev-den</i>	<i>femin-is</i>	<i>ev-ler-den</i>

Rozdíl latiny a turečtiny je z tohoto přehledu jistě jasně vidět. České tvary *žena, ženy, ženě*... plně odpovídají latinským: Je tedy vlastností flexivního typu, že má koncovky pádové a že tyto koncovky mají též význam čísla.

Další důležitý rozdíl mezi latinou a turečtinou je v 1. pádě. U turečtiny jsme viděli, že v 1. p. koncovka chybí a že 1. pád má funkci velmi širokou — tíhne tedy k tomu, aby byl pádem-nulou. V latině 1. pád mívá koncovku (*trab-s, verb-um, serv-us*), jen v některých případech koncovka chybí (*vir, ager, lintel, calcar, sal*). Funkce 1. pádu je ostře vymezena (je to pád podmětu, jeho přívlastku a doplňku). Je tedy 1. pád v latině na rozdíl od turečtiny pádem jako pády ostatní. Totéž platí i o češtině (svr. *žen-a, měst-o*). Jsou tu však určité odchylky, o nich později.

Další vlastností flexivního typu je tedy 1. pád jako nepochybný pád, který má koncovku.

Ve franštině jsme našli předložek hojnost, v jazycích aglutinačních poměrně málo. Jak je tomu v jazycích flexivních? V latině je — jak víme ze školy — předložek dost. Je jich rozhodně více než na př. v maďarštině, protože tu není tolik pádových koncovek jako v maďarštině. Zato však je jich méně než ve franštině — především proto, že má latina 6 pádů. Stejný asi počet je v češtině.

V množství předložek je tedy typ flexivní uprostřed mezi typem isolačním a aglutinačním.

Důležitou vlastností latiny je rozeznávání rodů. Rod je jeden z druhů třídění slov, jak je známe z různých jazyků. U franštiny jsme viděli, že rody má (a to dva) a že je mezi isolačními jazyky v tomto ohledu výjimkou. Turečtina jako

aglutinační jazyk rodů nemá. Doménou rodů jsou jazyky flexivní. Rody má latina, řečtina, jazyky slovanské atd. Bantuský jazyk suaheli, který patří také mezi jazyky flexivní, má 8 tříd, které jsou podobny našim rodům.

Další vlastností flexivního typu je tedy rozeznávání rodů.

Ve franštině jsme viděli, že výrazy jako můj otec, tvůj otec atd. se vyjadřují dvěma slovy. V turečtině stačilo na to jedno slovo: *ev-im*, můj dům. V latině jsou dvě slova jako ve franštině: *amicus meus, domus mea*, můj přítel, můj dům. Je to přirozené. Koncovka ve flexivním typu — u podstatného jména koncovka pádu a čísla — je skutečnou koncovkou, ukončuje slovo a nepřipouští ve slově další koncovku. Proto se possessivnost, přivlastňování, vyjadřuje isolačně.

Další vlastností flexivního typu je vyjádření přivlastňování zvláštním slovem.

Viděli jsme, že pády mají v latině různou koncovku v čísle jednotném a v množném, kterou se vyjadřuje pád i číslo. Naopak zase můžeme říci, že čísla mají v různých pádech různou koncovku, čímž se vyjadřuje pád. Je tu tedy zásada, že tentýž význam se vyjadřuje různým způsobem. Jakmile se taková zásada v jazyce uplatní, má to potom další důsledky: Různá slova mohou mít různé koncovky (*serv-i, trab-is*). Tyto rozdíly v koncovkách jsou v latině uspořádány do t. zv. deklinací, kterých je pět. Tomuto zjevu, že totéž se vyjadřuje různě, říkáme synonymie. Protějškem toho je homonymie, totiž zjev, že různé věci se vyjadřují stejně. To je v latinském *-um*, které je ve slově *serv-um* 4. pád jed. č., ve slově *trab-um* 2. pád mn. č. Podobně je to v koncovkách slov *serv-i* a *trab-i* (2 p. j. č., 3. p. jedn. č.) nebo *serv-e, urb-e, mar-e* (5. p. j. č., 6. p. [ablativ] j. č., 1. 4. 5. p. j. č.) atd. To je zásada, která se ještě více uplatňuje v češtině, jak uvidíme níže.

Abychom pochopili latinské skloňování, musíme si připomenout, že hojně latinských tvarů má t. zv. thema, totiž příponu, která se staví mezi kmen a koncovku. Takových themat je

v latině (podle různých deklinací) 5: *a, o, i, u, e*. Uplatňují se s různou intenzitou. V žádném z pádů se nestrídají všechna themata. Čtyři, což je řídké, jsou v 3. a 6. p. množ. č., kde ovšem tvary *deābus* a *lacubus* jsou výjimečné.

de-ā-bus   mar-i-bus   lac-u-bus   r-ē-bus

V tomto pádě je naprosto zřetelné, jak mezi vlastní kmen a koncovku vstupuje vokál, v různých deklinacích rozdílný, t. j. thema.

Ablativ (6. pád) jedn. čísla se tvoří u všech deklinací (ne ovšem u všech vzorů) prodloužením thematu:

serv-ō   fermin-ā   mar-ī   curr-ū   r-ē

Nejvíce »thematická« je 5. deklinace. Tam je thema *-ē-* nebo *-e-* ve všech pádech. Méně už 4. deklinace, kde v 3. a 6. pádě mn. č. *-u-* odpadá: *curr-i-bus*. V 1. deklinaci je thema *-a-*, *-ā-* a je tu hodně tvarů bez thematu: 3. a 6. pád mn. č. *femin-is*, 2. 3. pád jedn. č., 1. p. m. č. *femin-ae* (dnes vyslovujeme *féminé*). V 2. deklinaci jsou thematické tvary v menšině: *serv-ō*, *serv-ō-rum*, *serv-ō-s*. V 3. deklinaci slova původem *i*-kmenová mají thema častěji (*mar-is*, *mar-ī*, *mar-i-a*, *mari-um*, *mar-i-bus*), slova původně souhláskových kmenů mají je méně často (*trab-i-s*, *trab-ī*, *trab-i-bus*). Také česká podstatná jména mají thema, zvláště slova na *-í*, *Jiří*, *znamení*, jak ještě vysvětlíme.

Liší se tedy latinské deklinace tím, že mají různá themata. Vedle toho se liší svými koncovkami. Tyto rozdíly ovšem nejsou tak veliké jako v češtině. Některé pády mají značně odlišné koncovky, jiné málo odlišné:

2. p. j. č. *serv-ī*, *re-ī*   *femin-ae*,   *trab-i-s*, *curr-ū-s*
 1. p. m. č. *serv-ī*,   *femin-ae*,   *trab-ēs*, *curr-ū-s*, *r-ē-s*,
verb-a, *mar-i-a*, *corn-u-a*
 3. 6. p. m. č. *serv-īs*, *femin-īs*, *trab-i-bus*, *curr-ibus*, *r-ē-bus*

4. p. j. č. *femin-am*, *serv-um*, *trab-em*, *curr-u-m*, *r-e-m*, *verb-um*, *corn-ū*, *calcar*, *mar-e*.

Dalším znakem flexivního typu je tedy hojná synonymie a homonymie, která ústí v několik »deklinací«. V turečtině jsme viděli, že z pádů, jako třeba z lokálu (6. pádu) *evde* ‚v domě‘, se mohou tvořit nová slova, jako třeba *ev-de-ki* ‚domáci‘. Něco takového je v latině, jako vůbec ve flexivním typu — a tedy také v češtině —, nemožné.

Obrátíme se k další otázce — totiž k tomu, jak pádový tvar vypadá.

Vzor *servus*, když jej známým způsobem »vypreparujeme«, vypadá takto:

<i>tattat</i>	<i>tatta</i>
<i>tatta</i>	<i>tattatat</i>
<i>tatta</i>	<i>tattat</i>
<i>tattat</i>	<i>tattat</i>
<i>tatta</i>	<i>tatta</i>
<i>tatta</i>	<i>tattat</i>

Vidíme, že koncovka není tak samostatná jako v turečtině, kde má ve dvou pádech z 5, které mají koncovku, samostatnou slabiku (40%). Zde má samostatnou slabiku jen jeden pád z 12 (*servorum* 8.3%). U jiných vzorů má samostatnou slabiku též 3. 6. p. mn. č. (*trabibus*, *rebus*). V latině je ovšem, podobně jako v turečtině, souhláskový živel důležitý i u těch pádů, které nemají samostatnou slabiku (*servus*, *servum*, *servis*, *servos*). Jen v menšině jsou tvary, kde koncovka je tvořena jen samohláskou. Takových tvarů má čeština více než latina. V tom případě splývá koncovka se svým kmenem nejtěsněji, a proto je tento případ charakteristický pro flexivní typ. Čeština je tu výrazněji flexivní než latina, srv. čes. *muž*, *muže*, *muži*, *mužů* atd.

Jak jsme již viděli, s tvarem pádu souvisí dále alternace, to je střídání hlásek uvnitř kmene. V turečtině bylo alternací

málo, ale byla tu význačná t. zv. vokální harmonie. Alternace znamená těsné spojení koncovky s kmenem (koncovka je s kmenem tak těsně spojena, že v něm vynucuje hláskové změny). Musíme říci, že v latině je alternací celkem málo a jistě méně než v češtině. Patří sem střídání jako *virtu-s virtut-is* (v nominativě se *-t-* ztrácí, v ostatních pádech zůstává), *Marcus — Marci* (dnes čteme *markus — marcí*) atd. Zato více je jich v jiných flexivních jazycích, jako v češtině, ruštině atd.

Nyní nám jde o odvozování podstatných jmen. Flexivní typ se chová jako flexivní především v oboru koncovek. V odvozování se neliší od typu aglutinačního, to jest tvoří nová slova odvozovacími příponami — tak je to v latině, češtině. Latina — jak víme ze školy — má velké množství odvozovacích přípon a tvoří jimi slova zcela běžně, stejně jako turečtina.

Přecházíme k přídavným jménům. **Jména přídavná** mají v latině skloňování téměř stejné jako substantiva. Adjektivum *bonus, bona, bonum* se skloňuje stejně jako podstatná jména *servus, femina, verbum*. Zde je čeština výrazněji flexivní než latina, protože má zvláštní deklinaci přídavných jmen (t. zv. složenou).

Další vlastností flexivního typu je rozdílnost skloňování jmen přídavných a podstatných.

Dále je flexivním rysem jmen přídavných — v latině jako v češtině — rozeznávání rodů. Pádová koncovka má tak trojí funkci: pádu, čísla a rodu.

S tím souvisí kongruence čili shoda přídavných jmen, a to právě v rodě, čísle a pádě. To je výrazný flexivní rys — kromě indoevropských jazyků mají jej především jazyky bantuské. V turečtině je kongruence, jak jsme uvedli, neznámá.

Kongruence dále umožňuje, aby přídavné jméno nestálo těsně před (nebo za) svým jménem podstatným. Přídavné jméno, shodné se svým podstatným jménem, může být od něho odděleno jinými slovy a přece se pozná, že k němu patří. Vzpomeňme si na svou první zkušenost s latinskými verši:

*In nova fert animus mutatas dicere formas
corpora; di, coeptis, nam vos mutastis et illas,
adspirate meis . . .*

(Toužím vyprávěti o tvarech změněných v nová těla; bohové, buďtež příznivi mému předsevzetí, neboť právě vy jste je změnili . . .)

Slovosled je tu důkladně zpřeházen. Jen kongruence, daná flexivním typem latiny, nám umožňuje řadit jednotlivá přídavná jména k jednotlivým podstatným. (Podobně tomu je, jak ještě uvidíme, v češtině.)

Stupňování přídavných jmen se v latině tvoří — jako v češtině — aglutinačními příponami: *pulcher, pulchr-ior, pulcher-rimus*. To však nedokazuje ještě příslušnost k aglutinačnímu typu. Důležitější je, že několik adjektiv tvoří jednotlivé stupně od různých kořenů. (Podobně jako v češtině.)

lat. <i>bonus, melior, optimus</i>	čes. <i>dobrý, lepší, nejlepší</i>
<i>malus, peior, pessimus</i>	<i>zlý, horší, nejhorší</i>
<i>parvus, minor, minimus</i> atd.	<i>malý, menší, nejmenší</i>

U turečtiny jsme viděli, že **číslovky** nemají shodu (kongruenci) a že se pojí s jednotným číslem. V latině (jako i v češtině) se číslovky pojí s množným číslem (*duo equi, dva koně*). Některé z latinských číslovek se skloňují, mají tedy kongruenci (*unus, una, unum, duo, duae, duo, tres, tria*), většina jich je však neskloňná, tedy bez kongruence (*quattuor, quinque*). V tom je opět rozdíl od češtiny, kde se skloňují, zčásti s jistou redukcí, skoro všechny číslovky.

Další vlastnost flexivního typu je tedy kongruence číslovek, které se pojí s množným číslem.

Zájmena jsou ve flexivním typu na střední cestě mezi typem aglutinačním a isolačním. Z osobních zájmen odpadají z velké části zájmena podmětu, protože podmět je vy-

jádřen příponou: lat. *habeo* proti fr. *j'ai*. Zato přivlastňování se vyjadřuje zvláštním slovem, neboť podstatná jména připouštějí jen přípony pádu a čísla (*pater meus*, můj otec, turecky *babam*). Zrovna tak existují zájmena v 3. a 4. pádě, neboť latina nezná »objektivní konjugaci« (viz výše, u typu agl.). Člen v latině není. Zájmena vztažná jsou v latině hojná, neboť latina přeje vedlejším větám.

U osobních zájmen je poměr jednotného a množného čísla flexivní. Srv. *ego* já, *nōs* ty, *vōs* vy.

Skloňování zájmen je v latině odlišné od skloňování podstatných a přídavných jmen. (Stejně jako v češtině.) To je výrazný flexivní rys. Srv. 2. a 3. pád *cuius*, *cui*, koho, komu, vedle *servi*, *servo*, otroka, otroku. Zcela odlišné sklonění má potom zájmeno osobní (*ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *me*). Zájmena v přívlastku se — podobně jako přídavná jména — skloňují.

Přicházíme ke slovesům.

V předcházejících kapitolách jsme si rozdělili elementy, které pozměňují význam slovesa, na tři třídy: na »modifikující«, na přípony časů a způsobů a na vyjádření osob a čísel. V typu isolačním se všechny tyto elementy vyjadřovaly zvláštními slovy, v typu aglutinačním příponami. Jak se tu chová typ flexivní? U skloňování jsme viděli, že flexivní typ má omezené množství přípon. A to se opakuje u slovesa. Latina velmi málo odvozuje sloveso od slovesa, aspoň mnohem méně než turečtina. Místo toho má ovšem velmi hojné slovesné předpony: *sisto* - *consisto*, *desisto*, *exsisto*, *resisto* atd. (srv. čes. *stávám*, *vstávám*, *zastávám*, *postávám* atd.).

Flexivně se vyjadřuje v latině osoba a číslo, t. j. vyjadřují se jednou koncovkou. Srv. tvary slovesa *carpo* 'trhám', které plně odpovídají tvarům českým:

<i>carp-o</i>	trhám	<i>carp-imus</i>	trháme
<i>carp-is</i>	trháš	<i>carp-itis</i>	trháte
<i>carp-it</i>	trhá	<i>carp-unt</i>	trhají

Částečně flexivně se vyjadřuje i rod:

sg. 2. os.	<i>carp-is</i>	trháš	<i>carp-eris</i>	jsi	trhán
pl.	<i>carp-itis</i>	trháte	<i>carp-imini</i>	jste	trháni

Jinde se tvoří rod příponou *-r*, *-ur*, tedy aglutinačně:

sg. 1. os.	<i>carp-o</i>	<i>carp-o-r</i>
3. os.	<i>carp-it</i>	<i>carp-it-ur</i>
pl. 1. os.	<i>carp-imus</i>	<i>carp-im-ur</i>
3. os.	<i>carp-unt</i>	<i>carp-unt-ur</i>

Osobní koncovka může vyjadřovat i čas, a to u sloves, která mají v perfektu (minulém času) stejný kmen jako v přítomném (přítomném času), jako třeba *dēfendō*, hájím:

sg. 1. os.	<i>dēfend-ō</i>	<i>dēfend-ī</i>
2. os.	<i>dēfend-is</i>	<i>dēfend-istī</i>
pl. 2. os.	<i>dēfend-itis</i>	<i>dēfend-istis</i>
3. os.	<i>dēfend-unt</i>	<i>dēfend-ērunt</i>

Jinak osobní koncovka může vyjadřovat i způsob, srv. rozkazovací způsob

2. os.	<i>carp-e</i>	ind.	<i>carp-is</i>
--------	---------------	------	----------------

Je tedy vlastností flexivního typu, že osoba a číslo se vyjadřuje u slovesa jednou koncovkou. Tato koncovka může vyjadřovat dokonce i rod, čas nebo způsob.

Časy a způsoby mají většinou aglutinační vyjádření — tím se latina odchyluje od češtiny. Srv. přít. čas *carp-ō* (bez konc.), bud. čas *carp-a-m*, *carp-ē-s*, souminulý čas *carp-ēba-m*, spoj. zp. souminulý *carp-ere-m*, minulý čas *carp-s-ī*. Ostatní časy mají dokonce dvojí aglutinační příponu: předminulý čas *carp-s-era-m*, druhý bud. čas *carp-s-er-o*, spoj. způsob předminulý *carp-s-isse-m*.

Rody se vyjadřují, jak jsme viděli, flexivně a aglutinačně. Vedle toho se vyjadřují i isolačně — jako v češtině: minulý čas činný *carpsi*, trpný *carptus sum*, předminulý čas činný *carpseram*, trpný *carptus eram* atd.

Jako u jména je i u slovesa thema, které se v latině výrazně uplatňuje: *laud-ā-s*, *mon-ē-s*, *aud-ī-s*.

U latinského jména jsme viděli, na rozdíl od turečtiny, hojnost deklinací (způsobů skloňování). U slovesa tomu odpovídá pestrost konjugací (způsobů časování). Latina má čtyři konjugace, které se od sebe liší v některých tvarech velmi podstatně:

spoj. způsob *laud-e-m dele-a-m carp-a-m audi-a-m*
budoucí čas *lauda-bo dele-bo carp-a-m audi-a-m*

Sloveso se v latině časuje podle tří kmenů (přesentního, perfektního a supinového).

Rozličnosti t. zv. perfektních a supinových kmenů se nekryjí s rozličnostmi konjugací. (Srv. *laudo*, *laudavi*, *laudatum*, proti *veto*, *vetui*, *vetitum*, *iuvo*, *iuvere*, *iuvi*, *iutum*). Můžeme-li u tureckého slovesa tvary konstruovat na základě analogie podle sloves jiných, musíme se jim v latině učit — analogie jiných sloves nám dává vodítko jen slabé.

Další vlastností flexivního typu je tedy bohatá rozličnost tvarů jednotlivých sloves.

Přicházíme k úloze slovesa ve větě. Stejně jako turečtina má latina hojné věty, kde podmět je vyjádřen pouze koncovkou (lat. *habeo* proti franc. *je possède*). Zato nemá latina, zrovna jako většina ostatních jazyků flexivních, nominální větu.

Vedlejších vět má latina hojnost, proto také omezuje přechodníky a příčestí, participia. Je to v intencích flexivního typu, aby tvořil raději vedlejší věty než vazby infinitivní (t. zv. akusativ s infinitivem, nominativ s infinitivem, ge-

rundium) a participiální (ablativ absolutní, gerundivum) často tam, kde čeština dá raději vedlejší větu.

Další vlastností flexivního typu je tedy tvoření vedlejších vět.

Tím končíme popis latiny jako reprezentanta flexivního typu. U tohoto typu viděli jsme důležitý rys: flexivní typ je proveden do mnohem menší míry než typ aglutinační a isolační. V rozboru latiny jsme stále musili opakovat: toto je zjev aglutinační, toto je zjev isolační. A nemohli jsme se obvykle dovolávat jiného jazyka — jako jsme se dovolávali u franštiny jazyků isolačnějších než isolační franština. Měli jsme příležitost častěji poukázat na to, že v tom či onom rysu je čeština flexivnější než latina (na př. ve skloňování přídavných jmen, v bohatosti deklinací), nemohli jsme však uvést jazyk, který by byl flexivní do tak vysoké míry, jako třeba turečtina je aglutinační. Tento zjev, že typ se uplatňuje v jazyce jen do určité míry, platí tím více o dalším typu, introflexivním.

IV. Typ introflexivní.

Typ introflexivní (t. j. ohýbající uvnitř), jak jsme již uvedli, se vyznačuje tím, že hromadění významů se týká kořene slova: slovo *Brüder* znamená najednou dvě věci: ‚bratr‘ a množné číslo. Obě tyto funkce se kumulují v kořeni. Tento zjev je velmi podoben zjevu, který jsme uvedli jako charakteristický pro typ flexivní. Tam se hromadily významy v koncovkách. Pro tuto určitou příbuznost byly oba typy často považovány za jeden. Velmi často se mluví o »jazycích flektujících«, kteréž označení má zahrnovat jazyky indoevropské, semitské a hamitské. Ale srovnáme-li si na př. češtinu s arabštinou, vidíme hluboký rozdíl, jak si chceme ukázat.

O flexivním typu jsme si řekli, že se uplatňuje jen do určité míry. Ještě více to platí o typu introflexivním. V každém jazyce se neuplatňuje tak silně, aby zatlačoval ostatní typy do pozadí. Nejsilnější je v semitských jazycích, kde prostupuje celým jazykovým systémem. Důležitý je dále v jazycích berberských, severoafrických to jazycích hamitských, keltských, germánských a v tibetštině. V němčině se jím tvoří množné číslo podstatného jména (*Vater-Väter*), časy slovesa (*wir trinken - wir tranken*) a odvozeniny (*trinken - tränken, hangen - hängen*). V češtině se objevuje jen sporadicky: *kluci - kluky, vracen - vrácen, hon - hoň*. V arabštině

je ovšem mnohem silnější, a proto si ji uvedeme jako příklad.

U podstatného jména je především důležité tvoření množného čísla (plurálu). To se děje dvojitým způsobem: a) proměnou kmene, b) koncovkou.

Na tvoření množného čísla proměnou kmene je několik vzorců. Uvedeme několik příkladů: *farasun*, kůň, množ. č. *afrāsun*, *waladun*, hoch, množ. č. *aulādun*, *kalbun*, pes, množ. č. *kilābun*, *radžulun*, muž, pl. *ridžālun*, *ridžlun*, noha, pl. *ardžulun*, *wadžirun*, vezír, pl. *wuzarā'u*, *fārisun*, jezdec, pl. *fursānum*, *sultānum*, sultán, pl. *salāṭīnu* atd. Vidíme, že se proměňují samohlásky, kdežto souhlásky zůstávají beze změny.

Koncovka množného čísla je *-ūna* pro mužský rod, *-ātun* pro ženský rod.

Skloňuje se pak takto:

a) plurál je tvořen proměnou kmene (‚lomený‘, pluralis fractus)

1. pád <i>waladun</i>	pl. <i>aulādun</i>
4. pád <i>waladan</i>	<i>aulādan</i>
2. pád <i>waladin</i>	<i>aulādin</i>

b) plurál je tvořen koncovkou, *-ūna* pro mužský rod, *-ātun* pro ženský rod (‚zdravý‘, pluralis sanus). Slova *sāriqun* ‚zloděj‘ a *chādimātun* ‚služka‘ se v jednotném čísle skloňují jako *waladun*, v množném čísle pak mají toto sklonění:

1. pád <i>sāriqūna</i>	zloději	<i>chādimātun</i>	služebnice
4. a 2. pád <i>sāriqīna</i>		<i>chādimātin</i>	

Při bližší analýze vidíme, že v tomto skloňování se mísí aglutinační živly s flexivními. Substantiva s lomeným plurálem mají pádové koncovky stejné v singuláru a plurálu, číslo pak je vyjádřeno uprostřed kořene. To je skloňování zřejmě aglutinační. Zato u pluralis sanus jsou v plurálu jiné koncovky než v singuláru a vyjadřují zároveň pád a číslo. Je to tedy skloňování flexivní. Stejně flexivně se vyjadřuje

i duál (dvojné číslo): muž. 1. pád *-ani*, 2. a 4. pád *-aini*, žen. 1. pád *atāni*, 2. a 4. pád *ataini*. Aglutinační je zase jednotnost deklinace, nedostatek deklinačních rozdílů.

Aglutinační je dále připojování přivlastňovacích přípon, na př. *abi*, můj otec, *abīnā*, náš otec. Flexivní je při tom, že množné číslo majitele a jeho osoba (*my*) se vyjadřuje jednou koncovkou — jako v češtině.

Aglutinační je ještě člen (*baitun*, dům, se členem *albaitu*, *šamsun*, slunce, se členem *aššamsu*).

Introflexe proniká také do odvozování substantiv, srv. na př. *kitābun*, kniha, *kātibun*, písař, *sādīqun*, přítel, *sādiqun*, upřímný, *sadqun*, upřímnost. Vedle toho je běžné i odvozování koncovkou, t. j. aglutinační, které jsme viděli i u typu flexivního, na př. *džaddun*, dědeček, *džaddatun*, babička, *chādīmun*, sluha, *chādīmatun*, služebnice.

Přestáváme na popise arabského substantiva. Také **ostatní druhy slov** mají zajímavou mluvnicí — především sloveso, ale její zajímavost je tak přílišná, totiž tak složitá, že by nás odváděla daleko od našeho vlastního tematu, t. j. typu češtiny. I z rozboru podstatného jména je myslím patrné, jak asi vypadá typ introflexivní. Je také patrné, že introflexivní typ si musí ještě více než typ flexivní vypomáhat prvky druhých typů.

V. Typ polysynthetický.

Polysynthetický typ se projevuje především v jazycích východoasijských, v čínštině, anamitštině, siamštině, v menší míře pak v japonštině a korejštině. Z evropských jazyků se nejsilněji projevuje v němčině, pak vůbec v jazycích germánských, vedle toho v některých jazycích ugrofinských, v maďarštině, finštině, laponštině. Nejnápadnější jeho vlastností je hojný výskyt komposit (složenin). Za vzor si vezmeme jazyk, kde je polysynthetický typ nejvíce rozvit, totiž čínštinu.

Polysynthetický typ nemá — s výjimkou komposit, kterých také není v češtině mnoho — pro češtinu velkého významu. Spokojíme se proto jen s některými nejvýznačnějšími rysy tohoto typu.

Důležitým znakem tohoto typu je to, že slova se neskloňují a nečasují. V tom jde typ polysynthetický dále než typ isolační (viz výše). Zvláště nápadné je to u sloves. Na př. čínské sloveso *co⁴* (číslo 1 znamená nízký tón, 2 vysoký, 3 stoupavý, 4 klesavý) znamená ‚seděti‘, ale může znamenat i ‚sedím, sedíš, sedíme, seděl jsem, budu seděti‘. Podmět se může vyjádřit, je-li toho zapotřebí, přidáním zájmene (*wo³* já, *ni³* ty, *wo³-men* my atd.). Čas se může (ale nemusí!) vyjádřit přidáním částice (či koncovky?) *la* pro minulost, slovy *jao⁴* ‚chtěti‘, *hsiang³* ‚zamýšleti‘ a j. pro budoucnost.

Další vlastností polysynthetického typu je to, že slov nějakaého určitého významu (podstatných jmen, sloves) se užívá ve významu slov formálních, předložek a spojek: *cai*⁴ znamená ‚existovati‘, ale také předložku ‚v‘; *c'ung*² znamená ‚následovati‘, ale také předložku ‚od‘, *šuo*¹ znamená ‚mluviti‘, ale také spojku ‚že‘ atd. Velmi důležitá jsou v tom ohledu t. zv. numerativa, t. j. slova, která spojují číslovky se substantivy. Čínsky neříkáme totiž na př. ‚tři knihy‘, ale ‚tři svazek kniha‘, *san*¹ *pen šu*¹, stejně ‚tři plocha stůl‘, *san*¹ *čang čo*¹-*čzi* ap.

Nejdůležitější vlastností typu polysynthetického jsou komposita. V čínštině jsou **komposita** široce rozvinuta. Jsou tu na př. komposita jako: *čung*¹-*kuo*²-*hua*⁴ — ‚čínština‘, vlastně ‚střed-stát-jazyk‘, *mai*³-*p'iao*⁴-*č'u*⁴ ‚pokladna‘, vl. ‚koupiti-lístek-místo‘.

Řekneme si několik slov o kompositech v němčině.

Komposita patří především do tvoření nových podstatných jmen (a jiných slov). Tam, kde jiné jazyky mají odvozeninu nebo slovo zvláštní, neodvozené, po př. dvě slova, tam má němčina často kompositum:

něm. <i>Dampfschiff</i>	čes. <i>parník</i>	fr. <i>bateau à vapeur</i>
<i>Hauptstadt</i>	<i>hlavní město</i>	<i>capitale</i>
<i>Hausmeister</i>	<i>domovník</i>	<i>concierge</i>

Vedle toho však v jazyce, kde je typ polysynthetický tak rozšířen, jako je tomu v němčině, má kompositum i funkce jiné.

Především je kompositum v němčině velmi často tam, kde nejde o jedno, jak říkáme, pojmenování, t. j. o jméno jednoho předmětu, nýbrž o dvě pojmenování. Není potom kompositum záležitostí pojmenovací, nýbrž syntaktickou. Sem patří taková slova jako *kriegswichtig*, důležitý pro válku, *Münzfernsprecher*, telefon zařízený na mince. Na př. v tomto posledním slově nejde o jedno jméno, nýbrž o dvě: jde o telefon, který

má určité zařízení. Zatím co jiný jazyk musí si tu vypomáhat dvěma slovy, němčině stačí jedno.

Vím ovšem dobře, že mezi oběma těmito druhy složenin není přesných hranic. Naopak, to že existují, dosvědčuje, že v němčině není přesných hranic mezi jedním pojmenováním a konstrukcí dvou pojmenování.

Komposita syntaktická jsou oblíbena zvláště v některých jazycích indiánských. V těch se spojuje předmět se slovesem v jedno slovo.

Vedle toho je v němčině ještě jeden druh komposit: Vedle *Fischer* se říká též *Fischermann*, vedle *Tanne* též *Tannenbaum*. Někdy se ani jednoduchého slova neužívá — na př. u slova *Renntier*, sob. V těchto a takových kompositech je druhý člen s hlediska úspornosti zbytečný, nepřináší žádnou podstatnou změnu významu. Má tu funkci, aby zařadil příslušné slovo do určité třídy — tedy funkci podobnou jako rody v jazycích indoevropských a třídy podstatných jmen v jazycích bantuských.

Skončili jsme popis pěti základních jazykových typů. Viděli jsme při tom na jazycích užitých jako vzor, že žádný jazyk nemá mluvnicí podle pravidel jednoho typu. Při důkladném typologickém popisu jazyka je tedy hlavní otázkou: jak se v tom jazyce jednotlivé typy kombinují? Víme už, že celkový ráz češtiny je flexivní a že má čeština stavbu velmi podobnou latině. Přitom však je v ní velmi výrazný přínos typů jiných. Na to musíme brát zřetel, přicházejíce k svému hlavnímu thematu, k popisu české typologie.

Typologie češtiny.

Svůj výklad začneme opět podstatným jménem. Morfologie, tvarosloví českého podstatného jména vypadá takto: **Podstatné jméno** má v češtině koncovku, v jednom slově jednu, nikdy více ani méně. Výjimkou jsou nečetná neskloňná jména, skoro vesměs přejatá slova cizí, jako *Bordeaux*, *soirée* a typ *Pavla*. Koncovka má dvojí funkci, pádovou a číselnou. Každá koncovka podstatného jména má obě tyto funkce. Na základě této skutečnosti můžeme češtinu okamžitě zařadit mezi jazyky flexivní. Srv. na př. skloňování vzoru *žena*:

žena, ženy, ženě, ženu, ženo, ženě, ženou
ženy, žen, ženám, ženy, ženy, ženách, ženami

Koncovka prvního tvaru *-a* má zároveň význam 1. pádu a jednotného čísla. Koncovka druhého tvaru *-y* má zároveň význam druhého pádu a jednotného čísla atd.

Zdánlivou výjimkou z pravidla, že podstatné jméno musí mít koncovku, je tvar *žen*, který vypadá, jako by byl bez koncovky. Ale on koncovku má: právě nedostatek koncové samohlásky vyjadřuje, že jde o 2. pád množn. čísla. Říkáme, že v 2. pádě množn. čísla je nulová koncovka. (Nulová koncovka je ovšem paradox — asi jako když slyšíme ticho, zhasneme-li plynový kahan.) Stejnou nulovou koncovku má také 1. pád (částečně i 4. pád) *had, hrad, oráč, meč, dlaň*.

1. pád bez koncovky je tedy pádem s nulovou koncovkou, nikoli nulovým pádem, jaký jsme viděli v turečtině. To dosvědčuje ta skutečnost, že ve spojení s předložkami se užívá některého jiného pádu, srv. čes. *u domu, před domem, před dům*, proti angl. *in the house, before the house*, v aglutinační maďarštině *a ház elött, a ház elé*. Je to význačný rys flexivní.

Jsou ovšem v češtině i náznaky jiného systému. Uvažme poměr 1. a 4. pádu v češtině. V jazyce isolačním, na př. ve franštině, se 1. a 4. pád sobě tvarem rovnají, jen slovosled mezi nimi rozhoduje. Franština a angličtina tento způsob plně zachovávají (fr. *le père*, angl. *the father* je stejně 1. pád jako 4. pád). Němčina není tak isolační. Zde je v mužském rodě jednotného čísla 4. pád odlišný od 1. pádu (*der Baum - den Baum*, ale *die Bäume - die Bäume, die Nacht - die Nacht, das Dorf - das Dorf*). V aglutinačních jazycích bývá 4. pád roven 1. pádu, ale ne vždy. V turečtině má 4. pád bez koncovky význam neurčitěho členu (*ev, ein Haus*), 4. pád s koncovkou význam členu určitého (*evi, das Haus*).

V češtině je hojnost tvarů společných pro 1. a 4. pád: všechna jména středního rodu v jednotném i množném čísle, všechna ženská v množném čísle, ženská vzoru *kost, dlaň a tykev* i v jednotném čísle, všechna neživotná mužská v jednotném i množném čísle, z životných mužských jen vzor *soudce*:

1. pád *město města ženy kost kosti hrady soudce*
4. pád *město města ženy kost kosti hrady soudce*

Odlišný 1. pád a 4. pád mají ženská jména ostatních vzorů v jednotném čísle a životná mužská v čísle jednotném (kromě *soudce*) i množném:

1. pád *žena duše had hadi*
4. pád *ženu duši hada hady*

Podíváme-li se do historie, vidíme, že tento zjev — společný 1. a 4. pád — spíše vzrůstá. Některá jména vzoru *duše* dostá-

vají 1. a 4. pád podle vzoru *kost (zem - zem)*. Neživotná mužská přejímají v množném čísle tvary 4. pádu pro 1. pád (*hrady - hrady*). Naopak životná přejímají v množném čísle tvar 1. pádu pro 4., ovšem jen v dialektu a v nižších vrstvách hovorového jazyka (*kluci - kluci*).

Srovnáme nyní oba principy, o nichž jsme mluvili: S jedné strany rozdílný 1. a 4. pád jako exponent typu flexivního. S druhé strany společný 1. a 4. pád (často vyjádřený nulovou koncovkou, což je velmi důležité) jako exponent typu isolačního a také aglutinačního. Má to velkou důležitost další, pro slovosled. Rozdílný 1. a 4. pád umožňuje volný slovosled. Ve flexivním typu se pozná podmět a předmět podle koncovky — slovosled je plně volný a možno ho užít k nejrůznějším účelům stylistickým ap. Právě český slovosled je příkladem takového mnohonásobně užitého slovosledu. V češtině se ovšem 1. a 4. pád rozeznává po flexivním způsobu též shodou podmětu s přísudkem v rodě a čísle: *Dítě spatřilo laň, Dítě spatřilo laň*. Příklad z filosofického textu: ... *všech věd, jež předpokládají objektivní skutečnost*. Tím je princip společného 1. a 4. pádu a také vázaného slovosledu oslaben.

Která slova mají v češtině 1. a 4. pád společný a která rozdílný? U mužských je to známé: životná mají tvar rozdílný, neživotná společný. Důvod je nasnadě: neživotná nebývají tak často podmětem u přechodných sloves jako životná. Ale uvažme toto rozdělení ještě dále: u středních je společný tvar vždycky — ale střední mají přece naprostou převahu neživotných. U ženských mají společný tvar vzory *dlaň* a *kost*, k nimž také patří převážně neživotná. Jedině drobný vzor *paní* má pouze životná substantiva. Celkem platí pravidlo, že neživotná mají 1. a 4. pád společný, životná rozdílný.

Jiný náznak, že by u pádů mohl být i jiný systém, tvoří právě posledně jmenovaný vzor *paní* společně s dalším, kvan-

titativně mnohem významnějším vzorem *znamení*. U těchto vzorů splývá celá řada pádů v jednom bezkoncovkovém tvaru *paní, znamení*. Vzor *Jiří* má jednotný tvar *Jiří*, v jednotném čísle někdy po předložkách a po přívlastku: *do Jiří, do svatého Jiří*. Vzor *paní* má tyto tvary stejné: 1.—7. j. č., 1., 2., 4., 5. mn. č. Vzor *znamení* a *Jiří* tytéž kromě 7. p. j. č. Tento náznak isolačního typu je však paralysován různými okolnostmi: Vzor *paní* má zcela nepatrný počet slov (*paní, Ančí, Maří*). Vzor *Jiří* má obyčejně tvary vzorů jmen přídavných *pěší (Jiřího, Jiřímu, Jiřím jako pěšihó, pěšimu, pěším)*.

Jiný, velmi slabý náznak typu aglutinačního je v 2.—3. pádu mn. č. V některých aglutinačních jazycích (korejštině, tocharštině) pozorujeme zjev, že přípony pádů se připínají jedna na druhou. V češtině je v 2. a 3. pádu mn. č. určitý náznak tohoto principu: Jména, která mají 2. pád mn. č. s příponou *-i*, mívají 3. pád *-im*. Která mají v 2. pádě *-i*, mívají 3. pád *-im*:

2. pád	<i>chlap-i</i>	<i>pol-i</i>	<i>duš-i</i>
3. pád	<i>chlap-i-m</i>	<i>pol-i-m</i>	<i>duš-i-m</i>

U 2. p. *-i* je ovšem možno mluvit o thematu, jak uvidíme níže. Vidíme tedy, že české sklonění podstatných jmen je vysloveně flexivní, ale že se v něm uplatňují i zásady nebo aspoň náznaky typů jiných.

Nyní se podíváme na další vlastnosti českého skloňování podstatných jmen. Čeština má rody (3 základní, mužský se dělí na životná a neživotná). To je flexivní rys.

Na latině, jako představitelce typu flexivního, jsme viděli, že je v ní hojná synonymie i homonymie, t. j. že tentýž pád se u různých slov může vyjadřovat různým způsobem a že se různé pády různých slov mohou vyjadřovat týmž způsobem. Tyto rozdíly jsou učleněny v t. zv. deklinacích, kterých je v latině 5. Jak je tomu v češtině?

Na první pohled vidíme, že je tu synonymie a homonymie bohatá. Je tu dokonce bohatší než kdekoli na světě, mnohem

bohatší než v příbuzných jazycích slovanských, na př. ruštině. Pohledme jen na některé pády:

1. p. j. č. *had, žena, město, pole, kuře*
2. p. j. č. *hada, hradu, ženy, duše, Jiřího, paní*
3. p. j. č. *hadu, hadovi, ženě, duši, Jiřímu, paní*

Víme ze školy, že také v češtině — jako v latině — jsou rozdíly ve sklonění utříděny v t. zv. deklinacích. Je však problém, jak máme utřídít tyto deklinace. Pomineme-li historické dělení podle kmenotvorné přípony, které je už zastaralé, setkáváme se s dvojitým dělením: 1. dělení na mužská, ženská a střední, tedy podle rodů, 2. dělení na vzory »tvrdé« (*had, hrad, žena, město*), »měkké« (*oráč, meč, duše* a také *kost* a *dlaň, pole, kuře*) a »stažené« (*Jiří, paní, znamení*), k čemuž třeba připočít ještě různé výjimky a přechodné útvary. Jak vypadá rozdělení české deklinace ve skutečnosti?

Nejprve si musíme něco říci o thematu v češtině.

Jako latina, má také čeština **thema**, které se staví mezi kmen a pádovou koncovku. V češtině ovšem není thema tak jasné jako v latině. Abychom je demonstrovali, uvedeme tvary jmen přídatných:

muž. 1. 4.	<i>pěš-í</i>	<i>dobr-ý</i>
2. 4.	<i>pěš-í-ho</i>	<i>dobr-é-ho</i>
3.	<i>pěš-í-mu</i>	<i>dobr-é-mu</i>
6.	<i>pěš-í-m</i>	<i>dobr-é-m</i>
7.	<i>pěš-í-m</i>	<i>dobr-é-m</i>
1.	<i>pěš-í</i>	<i>dobr-í</i>
2.	<i>pěš-í-ch</i>	<i>dobr-ý-ch</i>
3.	<i>pěš-í-m</i>	<i>dobr-ý-m</i> atd.

Na jmenech přídatných jasně vidíme, že v češtině není thema neznámo. U vzoru *pěši* je zřetelné thema *-í-*, u vzoru *dobrý* se thema *-í-* (psáno *-ý-*) střídá s *-é-*.

Podle zkušeností u přídatných jmen můžeme usuzovat, že thema *-í-* je také u t. zv. stažených vzorů, *Jiří, paní, znamení*.

Je to hláska, která je ve všech tvarech těchto vzorů a vkládá se mezi kmen a koncovku pádovou. To znamená, že tam, kde po *-í-* již není žádná koncovka, jde o koncovku nulovou.

Z ostatních vzorů možno snad mluvit o thematu u vzoru *žena* (thema *-á-*, *-a-*) a snad i u vzoru *duše* (*-í-*, *-e-*) a *kost* (*-e-*).

<i>pěš-í-m</i>	<i>duš-í-m</i>	<i>kost-e-m</i>	<i>žen-á-m</i>
<i>pěš-í-ch</i>	<i>duš-í-ch</i>	<i>kost-e-ch</i>	<i>žen-á-ch</i>
<i>pěš-í-mi</i>	<i>duš-e-mi</i>		<i>žen-a-mi</i>

Jisto je, že thema je u těchto vzorů velmi málo jasné. Můžeme říci, že české sklonění podstatných jmen je převážně athematické.

Jde ještě o typologické zařazení thematu. Typické aglutinační jazyky, jako na př. turečtina, thema nemají. Naopak zase typické flexivní jazyky, jako čeština, mají thematu málo. Mají je jen jazyky, které jsou na hranicích flexivního a aglutinačního typu, jako předpokládaná indoevropština. Ve vývoji starých indoevropských jazyků — také slovanštiny — se thema ztrácí. Proto má latina — jako jazyk staršího data — poměrně více thematu než čeština.

Nyní se můžeme vrátit k **rozdělení českých deklinací**. Nepočítáme-li výjimky a přechodné útvary, vypadá vztah jednotlivých deklinací mezi sebou takto:

1. Vzory mužské *had* (*hrad*), *oráč* (*meč*), *Jiří* (archaistické *pondělí*) mají tyto tvary stejné:

j. č. 1.	<i>had</i>	<i>oráč</i>	<i>Jiří</i>
4.	(<i>hrad</i>)	(<i>meč</i>)	(<i>pondělí</i>)
5.	<i>hadem</i>	<i>oráčem</i>	
mn. č. 1.	<i>hadi</i>	<i>oráči</i>	
	(<i>chlapové</i>)	<i>oráčové</i>	
2.	<i>hadů</i>	<i>oráčů</i>	
3.	<i>hadům</i>	<i>oráčům</i>	
6.	(<i>hoších</i>)	<i>oráčích</i>	<i>Jiřích</i>
7.	<i>hady</i>	<i>oráči</i>	

Vidíme, že jsou tu určité shody, které se nedají podceňovat. Vedle toho je mezi mužskými tvary paralelismus i v některých jiných věcech: u životných se 4. pád rovná 2. pádu, u neživotných 1. pádu (2. a 4. p. *hada*, *oráče*, *Jiří* nebo *Jiřího*, 1. a 4. p. *hrad*, *meč*). V množném čísle životných je rozlišen 1. pád a 4. p. (*hadí* — *hady*, *oráči* — *oráče*, jen vzor *Jiří* má stejný tvar *Jiří*).

2. U ženských vzorů je paralelismus mnohem slabší. Vezmeme-li za základ vzory *žena*, *duše* (*kost*, *dlaň*), *paní*, je identických tvarů velmi málo. Kromě toho jsou u měkkých dva základní vzory, *kost* a *duše*, které jsou od sebe hodně odlišné. Zprostředkuje mezi nimi vzor *dlaň*.

mn. č. 1. 4.	<i>ženy</i>	(<i>kosti</i>)	
j. č. 2.	<i>ženy</i>	(<i>kosti</i>)	
	2. <i>žen</i>	(<i>ulic</i>)	<i>paní</i>
		<i>duší</i>	<i>paní</i>
	3.	<i>duším</i>	<i>paním</i>
	6.	<i>duších</i>	<i>paních</i>

Další paralelismus: V jedn. č. bývá odlišen 1. a 4. pád (*žena* — *ženu*, *duše* — *duši*, ale jen *kost*, *dlaň*, *paní*). V mn. č. 1. pád a 4. pád rozlišen není (*ženy*, *duše*, *kosti*, *dlaně*, *paní*). V 7. pádě mn. č. je přípona *-mi* (*ženami*, *dušemi*, *kostmi*, *dlaněmi*, *paními*). V 7. pádě j. č. není souhlásková koncovka *-em*, *-m*, (jako je u mužských a středních).

3. U středních vzorů je paralelismus o něco silnější než u ženských:

j. č. 7.	<i>městem</i>	<i>polem</i>	
mn. č. 2.	<i>měst</i>	(<i>vajec</i>)	<i>znamení</i>
		<i>polí</i>	<i>znamení</i>
	3.	<i>polím</i>	<i>znamení</i>
	6.	<i>polích</i>	<i>znamení</i>
	7. <i>městy</i>	<i>polí</i>	

Tvar *znamení* (stejně jako u ženských tvarů *paní*) v 2. pádě mn. čísla je podobný jednak tvarům *měst*, *vajec*, neboť je bez koncovky, jednak tvaru *polí*, neboť se končí na *-i*.

Další podobnosti: 1., 4. a 5. pád všech vzorů a čísel je shodný (*město*, *města*, *pole*, *pole* atd.)

Nyní uvážíme podobnosti jednotlivých tvrdých, jednotlivých měkkých a jednotlivých stažených:

1. Jména tvrdá:

j. č. 2.	<i>hada</i>		<i>města</i>
3.	<i>hadu</i>		<i>městu</i>
6.	<i>hadu</i>		<i>městu</i>
	(<i>hradě</i>)	<i>ženě</i>	<i>městě</i>
7.	<i>hadem</i>		<i>městem</i>
mn. č. 1.	(<i>hrady</i>)	<i>ženy</i>	
2.	(<i>Karpat</i>)	<i>žen</i>	<i>měst</i>
3.	<i>hadům</i>		<i>městům</i>
4.	<i>hady</i>	<i>ženy</i>	
6.	<i>hadech</i>		<i>městech</i>
		<i>ženách</i>	(<i>jablkách</i>)
7.	<i>hady</i>		<i>městy</i>

Vidíme, že podobností je slušná řádka. Musili jsme ovšem někdy užít jen jedné koncovky tam, kde je jich k dispozici více, na př. v 2. p. j. č. *hada* — *hadu*, v 3. p. *hadu* — *hadovi* atd.

2. Jména měkká. Pro ženská bereme za základ vzor *dlaň*, kde je shoda největší. Pro mužská vzor *meč* ze stejných důvodů.

j. č. 1.	<i>meč</i>	<i>dlaň</i>	
		(<i>duše</i>)	<i>moře</i>
2.	<i>meče</i>	<i>dlaně</i>	<i>moře</i>
3.	<i>meči</i>	<i>dlani</i>	<i>moři</i>
4.	<i>meč</i>	<i>dlaň</i>	

	5. meči	dlani (duše)	moře
	6. meči	dlani	moři
	7. mečem		mořem
mn. č.	1. meče	dlaně	moře
	2.	dlani	moři
	3.	dlaním	mořím
	4. meče	dlaně	moře
	6. mečích	dlaních	mořích
	7. meči		moři

Vidíme, že shoda, úplná nebo neúplná, zasahuje všechny pády. Je to tedy shoda mnohem větší než u tvrdých a větší také než u jmen téhož rodu.

3. Jména »stažená«. U vzoru *Jiří* běheme za základ srovnání starší tvary bez koncovky.

j. č.	1.—6. Jiří	paní	znamení
	7. Jiřím		znamením
mn. č.	1.—2. Jiří	paní	znamení
	3. Jiřím	paním	znamením
	4. Jiří	paní	znamení
	6. Jiřích	paních	znameních
	7. Jiřimi	paními	znameními

Shoda je tu téměř úplná. Vzor *Jiří* se odklání, ale jen proto, aby se přiklonil k vzoru *pěší*.

Výsledkem všech těchto podobností a rozdílů je složitý sklad české deklinace, který se může znázornit asi takto:

<i>had, hrad</i>	<i>žena</i>	<i>město</i>
<i>oráč, meč</i>	<i>dlaň</i>	<i>moře</i>
	<i>Jiří</i>	<i>paní</i> <i>znamení</i>

Na tom je nejlépe vidět složitost české deklinace. Kdežto latinská deklinace se dá snadno popsat postupem od první deklinace k páté, zůstává v češtině otevřeným problémem, jak v mluvnicki postupovat a neporušit přitom žádnou ze souvislostí.

Tím ovšem není dána všechna deklinační rozdílnost češtiny. Patří sem ještě:

1. Rozdílnost životných a neživotných: 4. p. *hada, hrad* atd.
2. Rozdílnost vzorů *dlaň, duše* a *kost*.
3. Bohatství různotvarů, 2. p. j. č. *lesu - lesa*, 3. p. *synu - synovi* atd.
4. Přechodné útvary. Některé skupiny slov prostředkují mezi jednotlivými deklinacemi. Buď mezi rody (*sluha, správce, Bidlo*), nebo mezi měkkými a tvrdými (*kámen, loket, Máňa, kuře, břímě*).

Opět vidíme, že v českém skloňování je nejdůležitější flexivní typ. To vidíme ve srovnání s jinými jazyky. V turečtině, jak jsme viděli, je — jako v typickém jazyce aglutinačním — jedna deklinace. Stejně je to v maďarštině a finštině. Jinde je deklinací více. V latině je pět deklinací, v němčině jsou dvě základní, silná a slabá (deklinační smíšená je útvar přechodný). Jazyky s češtinou příbuzné, ostatní jazyky slovanské, mají obraz deklinací mnohem jednodušší než čeština. Hlavní rozdíl tvrdých a měkkých vzorů není v žádném slovanském jazyce ani zdaleka tak význačný jako v češtině.

Nyní si všimneme ještě jedné stránky českého skloňování. Jak vypadá český pádový tvar? Jak je složen ze souhlásek a samohlásek?

Podívejme se na řadu *žena, ženy, ženě, ženu, ženo!* Stále se tu uplatňuje pravidlo, že kmen končí souhláskou a koncovka je tvořena samohláskou. Označíme-li souhlásky písmenem *-t-* a samohlásky písmenem *-a-*, vypadá pádový tvar takto: *tat-a*.

Tento princip je typický pro flexivní jazyk a viděli jsme, že je dosti hojně zastoupen v latině (*servi, servo*). Naproti tomu v turečtině jsme viděli, že koncovka má často vlastní slabiku. Ještě jasnější je to v maďarštině, kde jsou takové pády jako *ház-ban, ház-ból, ház-tól, ház-ba, ház-ra, ház-hoz* atd.

V češtině je koncový typ *-a* velmi rozšířený, více než na př. v latině. Vedle něho jsou v menšině další typy:

-at: syn-ům, syn-ech, syn-em

-ata: syn-ové, syn-ovi, žen-ami

-ta: kost-mi

Poslední případ, tak charakteristický pro sklonění aglutinační, je právě jen v 7. pádě vzoru *kost*. Jiná je ovšem situace, počítáme-li thema za zvláštní příponu. Dostaneme pak tyto koncovky.

-t: Jiř-í-m, znamen-í-m, Jiř-í-ch, duš-ím

-ta: Jiř-í-mi, znamen-í-m-i, Jiř-í-ho, Jiř-í-mu

K popisu pádového tvaru patří také popis alternací, střídání hlásek. Viděli jsme, že typ aglutinační má alternace řídké, zato v typu flexivním jsou hojnější, ač v latině příliš časté nejsou. V češtině jsou především tyto **alternace**:

1. alternace, vzniklé »změkčením« hlásek, *k-č-c, c-č, n-ň, t-ť, d-ď, r-ř, h-z-ž, ch-š*, na př. *vlk-vlci, ruka-ruce, otec-otče, strana-straně, cesta-cestě, voda-vodě, kůra-kůře, bůh-bože-bozi, hoch-hoši*;

2. alternace délky a krátkosti samohlásky, často spojená s alternací kvality, *a-á, o-ů, u-ou, ě-í, i-í: rána-ranou, dům-domu, sůl-soli, strouha-struh, víra-věrou, síla-silou, sníh-sněhu*;

3. alternace znělosti a neznělosti, *š-ž, s-z, t-d, ě-ď*, atd.: *muž-muže, koza-koz, bod-bodu, loď-lodi* atd.

Když alternace sama vyjadřuje rozdíl tvarů čili když je gramaticky využita, přecházíme již do jiného typu, do typu vnitřně flexivního (introflexivního), který se uplatňuje, jak jsme viděli, v arabštině a jiných jazycích semitských. V češtině je vnitřní flexe jen sporadická, nikdy pak nevyjadřuje pádový tvar samostatně (srv. arab. 1. pád jedn. č. *kitábun* - množ. č. *kutubun*), nýbrž zároveň také nějakou koncovku: ve tvaru *hoši* je 1. p. mn. č. vyjádřen jednak vnitřní flexí (srv. *hochy*, t. j. *hochi*), jednak koncovkou (srv. *hochá, hochu* atd.).

Vnitřní flexe je pak u českého jména podstatného v těchto případech:

1. pád mn. č. — 4. a 7. pád mn. č. tvrdých životných mužských: *vlci-vlky, bozi-bohy, hoši-hochy, hadi-hady, kati-katy, páni-pány, kapři-kapry*

3. a 6. p. j. č. a 1., 4. a 7. p. mn. č. slov jako *kamení-kameny*

2. p. j. č. — 3. a 6. p. j. č. slova *dcera: dcery-dceři*

Málo snadný je výklad 1. pádu vzoru *kuře* a *máti*. Jak se zdá, je tu obměna kmene a tedy také vnitřní flexe: *máti-máteř, kuře-kuřat*. K tomu patří ještě obměna kmene v 3. pádu j. č. a 7. pádu mn. č.: *kuřeti-kuřaty (kuřeti-kuřati)*.

Vidíme, že vnitřní flexe je u českého jména sporadická, málo významná. Kdybychom se však o ní nezmínili, nebyl by obraz české deklinace úplný.

Skončili jsme popis sklonění českého jména podstatného. Tím však nekončí ještě tvarosloví podstatného jména. U jiných jazyků jsme viděli ještě jiné koncovky, kdežto čeština má jen jednu. Proto je v češtině tato koncovka skutečnou koncovkou, znamením konce slova, po němž nemůže už být koncovka další.

Ve finštině a jiných jazycích aglutinačních se připínají na slovo přípony přivlastňovací. Na př. *isä-lle* je 'otci' (*isä* = otec), *isä-lle-ni* je 'mému otcí'. Tyto koncovky v češtině nejsou.

Jiné jazyky mají člen. Ten se připíná buď jako zvláštní slovo (řečtina stará i nová, němčina, franština, angličtina) nebo jako přípona (skandinávské jazyky, nová bulharština, rumunština). Čeština člen nemá, a proto tento problém řešit nemusí.

Přicházíme k dalšímu problému stavby češtiny, k **tvorebnímu podstatným jmen**. Viděli jsme, že je to problém řešený různými typy různě. Typ isolační se rozhoduje pro zvláštní slovo, s jiným nepřibuzné, nebo pro dvě slova — tak to bylo u franštiny. Typ polysynthetický — příkladem nám byla němčina — má složeniny. Typ introflexivní — arabština — vytváří nová slova pomocí hláskových změn uvnitř slova. Typ aglutinační vytváří nová slova příponami a předponami. V jazyce typu flexivního — v latině — jsme nenalezli originálního tvoření. Latina — stejně jako většina jazyků flexivních — tvoří slova odvozováním, a je tedy v tomto bodě aglutinační. Jedině bantuské jazyky jsou v tomto bodě flexivní, ale výklad o tom by nás zaváděl.

Čeština je na téměř stupni jako latina. Je — jako latina — flexivní, ale ve tvorební slova je aglutinační. Má velké množství přípon odvozovacích. Uvedeme si několik příkladů odvozených slov:

čes. <i>domovník</i>	fr. <i>concierge</i>	něm. <i>Hausmeister</i>
<i>nádraží</i>	<i>gare</i>	<i>Bahnhof</i>
<i>železnice</i>	<i>chemin de fer</i>	<i>Eisenbahn</i>
<i>záložna</i>	<i>caisse d'avances</i>	<i>Vorschusskasse</i>
<i>pojišťovna</i>	<i>caisse d'assurance</i>	<i>Versicherungsanstalt</i>
<i>kapsář</i>	<i>pick-pocket</i>	<i>Taschendieb</i>

Od jednoho slova se může různými odvozovacími příponami tvořit velké množství slov. Odvozená slova pak mohou dostávat nové přípony odvozovací. Tak vznikají veliké t. zv. etymologické rodiny. Tak na př. od slova *nový* vychází veliká etymologická rodina: *nový, novina, novinář, novinářský, novi-*

ndářství, novinářka, novota, novotář, novotářství, novost ... atd. atd. Příslušná francouzská etymologická rodina je, jak se můžeme ve slovníku přesvědčit, mnohem menší: *neuf, nouveau, nouvelliste, nouveauté* atd.

Aglutinační princip je tedy v češtině v odvozování slov nejdůležitějším. Není ovšem v češtině výhradní. Výrazně se vedle něho uplatňují i ostatní principy: zvláštní slovo, s jiným nepřibuzné, slovo staré v novém významu, pak spojení dvou slov i složenina:

čes. <i>noviny</i>	fr. <i>journal</i>	něm. <i>Zeitung</i>
<i>auto</i>	<i>auto</i>	<i>Kraftwagen</i>
<i>hlavní město</i>	<i>capitale</i>	<i>Hauptstadt</i>
<i>duha</i>	<i>arc-en-ciel</i>	<i>Regenbogen</i>
<i>listonoš</i>	<i>facteur</i>	<i>Briefträger</i>
<i>potrava pro děla</i>	<i>chair aux canons</i>	<i>Kanonenfutter</i>

Přicházíme k přídavným jménům.

Především nám jde o deklinaci. **Jména přídavná** mají v češtině skloňování t. zv. složené, odchylné od skloňování jmen podstatných (t. zv. jmenného) a od skloňování zájmen (zájmeného): *ten velký dům, ty velké domy* atd. To je nesporný flexivní rys, neboť se tím zvyšuje počet deklinací. V aglutinačním jazyce, jako je turečtina, finština, maďarština, skloňují se jména přídavná a podstatná téměř stejně. Latina se jim v tomto bodě podobá. Proto také staří Římané, respektive starořímsí gramatikové, nerozeznávali dobře přídavná jména od podstatných. Čeština je tu tedy mnohem flexivnější než latina. Flexivnost je zvýšena ještě tím, že jsou dva základní vzory, měkký a tvrdý (vzory *chudý a pěší*).

Na druhé straně má sklonění přídavných jmen některé aglutinační rysy. Především je tu thema, které důkladně pozměňuje celý pádový útvar. Už při rozboru podstatných jmen jsme si znázornili, jak vypadají pádové tvary přídavných jmen. Vzor *pěší* má ve všech pádech stejné thema *-í-*. Vzor *chudý*

má thema *-é- a -í-*, první v jednotném čísle, druhé v množném. Ve tvarech *chudý, chudí, chudé* je samohláska zároveň thematem i koncovkou. Uvedeme si napřed typologicky jasnější tvary vzoru *pěší*. V množném čísle rodových rozdílů není. V jednotném splývá neživotný mužský tvar se středním. Životný mužský rod se liší od společného tvaru středního a neživotného mužského jen ve 4. pádě jednotného čísla.

muž.	stř. a neživot.	žen.
<i>pěš-í</i>		
<i>pěš-í-ho</i>		
<i>pěš-í-mu</i>		
<i>pěš-í-ho</i>	(<i>pěš-í</i>)	<i>pěš-í</i>
<i>pěš-í-m</i>		
<i>pěš-í-m</i>		
	mn. č.	
	<i>pěš-í</i>	
	<i>pěš-í-ch</i>	
	<i>pěš-í-m</i>	
	<i>pěš-í-mi</i>	

Vidíme, že pádové koncovky mají mnoho aglutinačních rysů. Pokud vůbec je pádová koncovka, má tvar *-ta* nebo *-t*. Celé pádové tvary vypadají takto: *tat-a, tat-a-ta, tat-a-t*. Případ pro sebe je ženský tvar v jednotném čísle, který nemá koncovku. U vzoru *paní* jsme stejné sklonění popsali jako rys isolační. U přídavného jména, které se obvykle vyskytuje se substantivem (na př. *pěší divise*), je to, jak si ještě povíme, zároveň rys aglutinační.

Přicházíme k vzoru *chudý*, který je typologicky složitější:

muž. (než.)	střed.	žen.
<i>chud-ý</i>	<i>chud-é</i>	<i>chud-á</i>
<i>chud-é-ho</i>	<i>chud-é-ho</i>	<i>chud-é</i>
<i>chud-é-mu</i>	<i>chud-é-mu</i>	<i>chud-é</i>
<i>chud-é-ho (chud-ý)</i>	<i>chud-é</i>	<i>chud-ou</i>

<i>chud-é-m</i>	<i>chud-é-m</i>	<i>chud-é</i>
<i>chud-ý-m</i>	<i>chud-ý-m</i>	<i>chud-ou</i>
mn. č.		
<i>chud-í (chud-é)</i>	<i>chud-á</i>	<i>chud-é</i>
<i>chud-ý-ch</i>		
<i>chud-ý-m</i>		
<i>chud-é</i>	<i>chud-á</i>	<i>chud-é</i>
<i>chud-ý-mi</i>		

V tomto vzoru není thema již tak jasné jako u vzoru *pěší*, jednak že se střídá thema *é* a *í* (psané též *ý*), jednak že jsou některé tvary bez thematu (*chud-á* a *chud-ou*). Ve tvarech *chud-ý, chud-í, chud-é* je samohláska zároveň thematem i koncovkou. Je tedy tento vzor mnohem méně aglutinační a mnohem více flexivní než vzor *pěší*.

Důležitý je poměr tvaru *chudý* a *chudí*. Je vyjádřen rozdílem kmenového konsonantu (*d-d'*), a to je tedy vnitřní flexe. Tato vnitřní flexe je u všech přídavných jmen končících na t. zv. tvrdou souhlásku: *ubohý-ubozí, plachý-plaší, velký-velcí, řecký-řečtí, chudý-chudí, bohatý-bohatí, silný-silní, dobrý-dobří*. Naproti tomu není u přídavných jmen končících na souhlásku obojetnou: *slabý-slabí, milý-milí*, atd.

Flexivním rysem vzoru *chudý* je také to, že lépe rozeznává pády a rody než vzor *pěší*.

Flexivnější je také princip pádového tvaru: *chudá* má tvar *tat-a*, jako tomu bylo u podstatných jmen.

Velmi důležitá je u přídavných jmen t. zv. kongruence, shoda jména přídavného s podstatným v rodě, čísle a pádě. Ve flexivním jazyce, na př. v latině nebo ruštině, shoda je, v aglutinačním (turečtině) a isolačním (franštině) shoda není. České jméno přídavné se shoduje s podstatným jménem, je v tom tedy čeština jazykem flexivním (*chudý bratr, chudého bratra, chudá sestra* atd.). Jedině vzor *pěší* má tvary, kde je kongruence silně potlačena, což přibližuje tento vzor typu

aglutinačnímu a isolačnímu. V 1. pádě *pěší* se nerozeznává číslo ani rod, v ženském rodě v jednotném čísle se nerozeznává pád. V obecném jazyce se shoda potlačuje v 1. a 4. pádě množného čísla vzoru *chudý*. Je tu jednotný tvar *chudý* místo tří tvarů jazyka spisovného (viz výše).

Existence shody souvisí ještě s dalším zjevem. Má-li přídavné jméno na sobě označení, ke kterému slovu patří, nemusí stát těsně před svým podstatným jménem. Může stát i za ním, ba může být odtrženo od něho i jinými slovy. Srv. Vrchlického verše (Fresky a gobeliny, Prolog):

... a samy v starou splétaly se stanci ...

... že zrychlenějším srdce bije tlukem ...

Stupňování se v češtině děje aglutinačními předponami a příponami (-ej-ší, -ší, nej-). Třebaže se tyto předpony a přípony připínají aglutinačně, jsou zjevem flexivním. V aglutinačních jazycích je více oblíbeno zcela jiné vyjádření stupňování. V turečtině se vyjadřuje, jak jsme viděli, spojením ‚krásnější než já‘ obratem ‚krásný ode mne‘.

Při stupňování přídavných jmen dochází v jazycích flexivních k suppletivismu. Tak je to také v češtině: *dobrý—lepší, zlý—horší, velký—větší, malý—menší*.

Příslovce (adverbia) jsou v češtině plně odlišena od přídavných jmen příponou, jak to vyžaduje flexivní typ: *dobrý—dobře, lepší—lépe, nejlepší—nejlépe*.

Číslovky mají v různých typech, jak jsme viděli, velmi různý tvar. V jazycích polysynthetických se často spojují se svým substantivem pomocí počítacích slov, numerativ, (‚tři hlava kůň místo ‚tři koně‘). V jazycích aglutinačních se číslovky považují prostě za přívlastek. Říkáme tu prostě ‚tři kůň‘ jako ‚krásný kůň‘. V jazycích flexivních má číslovka koncovky (*tři domy, třemi domy*), pojí se pak s podstatným jménem, které má koncovku množného čísla (*tři domy*) někdy též množného

2. pádu (*pět domů*). To je případ český. Zde je v češtině velmi jasně flexivní typ. Téměř všechny číslovky se skloňují. Nesklonné je jen *půl* (*před půl hodinou*) a někdy *sto* a *tisíc* (*z těch sto korun, z těch tisíc korun*).

Dalším slovním druhem jsou **zájmena**. Jak jsme si již vložili, zájmena jsou pomocné prvky — jako spojky a předložky — a nemají plný s samostatný význam. Uplatňují se ve všech jazycích, ovšem v různé míře. Nejvíce je jich v isolačním typu, méně ve flexivním, nejméně v aglutinačním. Rozdíly se týkají především zájmen osobních. Jazyky isolační vyjadřují podmět zájmenem tam, kde aglutinační a flexivní se uchylují ke koncovkám (tur. *görüyorum*, čes. *vidím*, fr. *je vois*). Čeština je tu tedy flexivní. Někdy se i předmět vyjadřuje koncovkou (maď. *látlak, vidím tě*) — tím odpadá zase množství zájmen. Čeština má tu zájmena — je tedy zase flexivní jako latina. Tam, kde jinde jsou předložkové pády osobních zájmen, má aglutinační typ koncovky předložek (maď. *értem*, pro mne, *velem*, se mnou, *miattam*, pro mne atd.). Čeština má předložku spojenou se zájmenem jako jazyky isolační a flexivní. V osobních zájmenech se tedy plně projevuje flexivní typ češtiny.

Méně významné jsou rozdíly typů týkající se zájmen jiných než osobních. Sem patří především člen, který ovšem v češtině není, jak je tomu v jazycích flexivních. Dále sem patří vztažná zájmena. Aglutinační jazyky mají místo vztažných vět vazby participií (příčestí), (‚muž mnou viděný‘ místo ‚muž, kterého jsem viděl‘). Flexivní jazyky mají vedlejší věty. Čeština má pravidelně vedlejší větu (*člověk, kterého jsem včera viděl*), ale připouští též vazbu participií (*člověk to pozorující*). Má tedy čeština více vztažných zájmen než na př. turečtina.

U českých zájmen jsou důležitá t. zv. enklitika (**příklonky**). Jsou to slova bez vlastního přízvuku, která se musí připínat k některému slovu jinému. Na př. slova *ho, mu*, nemají samo-

statný přízvuk. Nemohou stát na prvním místě ve větě, musí se dát za jiné slovo: *Kdo ho viděl? Viděl ho? Včera ho viděl. Můj otec ho viděl.* V češtině, jako v celé řadě příbuzných jazyků, platí pravidlo Wackernaglovo: příklonka se dává za první slovo nebo za první slovní skupinu (*můj otec*) ve větě.

Jaký je typologický dosah enklitik? Nejsou zjevem typu aglutinačního. Kdyby byly skutečně aglutinační, vázaly by se k slovu, ke kterému patří, a nesměly by se od něho odtrhnout. Předměty *ho, mu, mi*, patří přece k slovesu, měly by se tedy vždy připínat k slovesu a tvořit s ním jeden tvar — říkalo by se tomu pak »objektivní konjugace« (t. j. předmětné časování) a byl by to rys naprosto aglutinační. V češtině se však mohou enklitika oddělit od slov, ke kterým patří, celou řadou jiných slov: *Vysvětlí mu to, Ať mu to všechno důkladně vysvětlí.* Na druhé straně nejsou enklitika prostě zjevem typu isolačního. Nejsou slovy úplně samostatnými, neboť nemají samostatný přízvuk a musí se připínat k slovům jiným. Podobají se tedy trochu příponám a trochu samostatným slovům. Mají něco z typu aglutinačního a něco z typu isolačního. Uplatňují se v jazycích, které nemají jako nejvýznačnější typ ani aglutinaci ani izolaci, t. j. v jazycích flexivních. A proto jsou tak hojná v češtině.

V češtině jsou závazně enklitická tato zájmena: *mi, ti, si, mu, mě, tě, se, ho*. Zvláště zajímavé jsou tvary *ho, mu*. Je to 2. a 4. pád a 3. pád zájmena *on*. Jak si máme tyto tvary rozdělit na kmen a koncovku? Koncovka je tu zřejmě *-ho* a *-mu*, srv. *chudého, pěšího, toho, chudému, pěšímu, tomu*. Kmen je dán »nedostatkem kmene«, je to nulový kmen — zcela stejně jako je v 2. pádě mn. č. *žen, měst* nulová koncovka, jak jsme vyložili výše.

U osobních zájmen je typologicky důležitý též poměr jednotného a množného čísla. Jednotné a množné číslo osobních zájmen má totiž dost zvláštní poměr významů, který musíme vyložit. Jako *hrušky* znamená několik individuí pojmu *hruška*,

bratři několik individuí pojmu *bratr*, znamená také *oni* několik individuí pojmu *on* (*on + on + on . . .*). Ale u *vy* je to už složitější. *Vy* může být prostě množné číslo k *ty*, oslovujeme-li najednou více osob, tedy *ty + ty + ty . . .* ale může to být i spojení *ty* a *on* (*ty + on, ty + ty + on, ty + on + on*). Ještě složitější je to u první osoby. *My* je zřídka prosté množné číslo k *já* (pouze tehdy, mluvíme-li ve jménu několika osob). Obyčejně je to spojení *já* a *ty, já* a *on*, nebo též *já, ty* a *on* (*já + ty, já + ty + ty, já + on, já + on + on, já + ty + on, já + ty + ty + on* atd. atd.). Vidíme, že kombinací je veliké množství a že je řeč rozlišuje jednoduchým způsobem: Je-li započtena osoba mluvící, jde o první osobu. Není-li, jde o druhou nebo třetí osobu. V tomto druhém případě pak, když je započtena osoba, ke které se mluví, jde o druhou osobu. Není-li započtena, jde o třetí osobu. Poměr jednotného a množného čísla osobních zájmen je tedy hodně jiný než u podstatných jmen. Jejich *s o u v i s l o s t* je mnohem volnější. Tato volnost dostává své vyjádření v tom, že jazyky vyjadřují jednotné a množné číslo jiným slovem. Je to rys flexivní, ale projevuje se i v jazycích jinak aglutinačních. Jen »skalní« aglutinační jazyky, jako turečtina, tvoří slova *my* a *vy* koncovkou k *já* a *ty*:

čes.	tur.	maď.	fin.
<i>já my</i>	<i>ben biz</i>	<i>én mi</i>	<i>minä me</i>
<i>ty vy</i>	<i>sen siz</i>	<i>te ti</i>	<i>sinä te</i>

Z uvedených jazyků, z nichž tři (turečtina, maďarština, finština) jsou aglutinační, jen jeden (turečtina) má stejný kmen v jednotném a množném čísle. Není tedy divu, že jazyk tak vysloveně flexivní, jako je čeština, má v obou číslech různá slova.

Dosud jsme neřekli nic o skloňování zájmen. V češtině — jako třeba v latině a turečtině — se zájmena skloňují. Ale v turečtině se skloňují zájmena skoro stejně jako podstatná jména. Je to v intencích aglutinačního typu. Zato v latině a češtině mají zájmena sklonění jiné. V češtině je sklonění nej-

komplikovanější, neboť je tu trojí skloňování: jmen podstatných, jmen přídavných a skloňování zájmenné:

ten velký dům
toho velkého domu
ta velká žena
to velké pole

To komplikují ještě další skutečnosti: Některá zájmena se skloňují podle skloňování přídavných jmen (*kteřý, týž*). Osobní zájmena mají skloňování zvláštní.

Souhrnně můžeme říci o českých zájmenech toto: Česká zájmena se chovají přesně podle zásad flexivního typu. Mají zvláštní sklonění. Osobní zájmena se uplatňují ve všech pádech kromě 1. pádu, kde silně ustupují osobním koncovkám. Zájmena vztahná jsou plně rozvinuta.

Přicházíme konečně k poslednímu druhu slovnímu, k **slovesům**.

Půjdeme zase podle tří skupin elementů, které mohou k slovesu přistupovat. Promluvíme tedy

1. O prvcích, kterým můžeme říkat modifikující a kterým se často říká odvozující.
2. O prvcích vyjadřujících čas a způsob.
3. O prvcích vyjadřujících osobu a číslo.

O odvozování sloves od podstatných jmen promluvíme až nakonec. Zato odvozování sloves od sloves zaslouží pozornosti právě na začátku, neboť, jak uvidíme, zasahuje do časování.

Největší část odvozování sloves od sloves zabírají t. zv. vidy (*dělám, udělám, dělám — dělávám* atd.). Vidy jsou nejdůležitějším zjevem českého slovesa. Máme vidy počítat k odvozování nebo k časování? Jinými slovy: je *udělati* jiné slovo než *dělati*? To je velmi důležitá typologická otázka. V jazycích flexivních dovedeme vždy s určitostí říci, co je už slovo nové a co je ještě útvar slova starého. Tak na př. české slovo *domu* je tvar slova *dům*, ale výraz *domáci* je už slovo nové. To je jas-

né. Zato v turečtině to tak jasné není. Tvar *evde*, v domě je sice jasné tvar slova *ev* ‚dům‘, ale co je tvar *evdeki* ‚domáci‘, tvořený od onoho tvaru *evde*? Přípona *-ki* se připíná ke každému 2. a 6. pádu — proč tedy máme vidět ve tvaru s příponou *-ki* nové slovo? Něco podobného se opakuje u tureckého slovesa, jak jsme to viděli. A což česká slovesa?

U českých sloves najdeme doklady toho, že vidy vždy jsou součástí časování, i toho, že tvoří nová slova.

Doklad toho, že vidy jsou součástí časování, že tedy netvoří nové slovo: budoucí čas se vyjadřuje buď zřetelným »budoucím časem« slovesa (*dělám — budu dělat, nesu — ponesu*), nebo přenesením slovesa do jiného vidu (*vidím — uvidím*). Jde-li na věc podle pravítka, řekneme, že vidy patří do časování.

Doklad toho, že vidy jsou odvozování, že tedy tvoří nové slovo: Všechna slovesa, dokonavá i nedokonavá i jiných vidů, jsou utříděna do konjugací s plným rozsahem tvarů. V téže konjugaci bývají slovesa různých vidů (srv. *tisknouti — trknouti, hoditi — honiti, dělati — nechati* atd.).

Z toho vidíme, že vidy nejsou jasné ani odvozování ani časování, nýbrž že jsou na hranicích mezi obojím. To je silně aglutinační znak české konjugace.

Aglutinační je také způsob, jakým se tvoří vidy: Buď předponou nebo příponou:

viděti—uviděti, stárnouti—zestárnouti, mládnouti—omládnouti, nésti—nositi, nosívati, mrknouti—mrkati, skočiti—skákat, střeliti—stříleti, koupiti—kupovati atd.

V některých případech, když se ztrácí slovesné thema nebo vinou homonymie, vzniká při tomto odvozování vnitřní flexe:

<i>pustím</i>	—	<i>pouštím</i>	<i>puštěn</i>	—	<i>pouštěn</i>
<i>nasadím</i>	—	<i>nasázím</i>	<i>nasazen</i>	—	<i>nasázen</i>
<i>probudím</i>	—	<i>probouzím</i>	<i>probuzen</i>	—	<i>probouzen</i>
<i>smočím</i>	—	<i>smáčím</i>	<i>smočen</i>	—	<i>smáčen</i>
<i>střelím</i>	—	<i>střílím</i>	<i>střelen</i>	—	<i>střílen</i>
<i>vrátím</i>	—	<i>vracím</i>	<i>vrácen</i>	—	<i>vracen</i>

Výjimečně je vidová dvojice vyjádřena suppletivně, t. j. různými kmeny, na př. *bráti—vzíti, klásti—položiti* atd. To jsme viděli u stupňování adjektiv na př. *dobrý—lepší*. Již tam jsme zdůraznili, že to je zjev flexivní. Flexivní rys je to i u slovesa. Jinak je ovšem tvoření vidů aglutinační.

Také ostatní odvozování sloves od sloves je aglutinační. Přítom na jedno slovo se může připínat více přípon — opět rys aglutinační. K nim můžeme připojit i negaci, která se vyjadřuje předponou — opět aglutinačně:

vědět—z-vědět—vy-z-vědět—ne-vy-z-vědět
bít—za-bít—při-po-za-bít—ne-při-po-za-bít
dát—pro-dát, vy-dát, za-dát, u-dát, od-dát, pře-dát, po-dát, při-dát atd.

Než přejdeme k tvoření časů, způsobů a rodů, musíme promluvit několik slov o thematu. Viděli jsme u přídavných jmen, že thema je ona část slova, která provází slovo ve všech tvarech nebo aspoň v několika tvarech a nepatří přitom ani ke koncovce ani ke kořeni: *pěš-í-ho, pěš-í-mu, pěš-í-ch, pěš-í-mi* . . .

Zdůrazňujeme: thema není odvozovací příponou ani koncovkou. Odvozovací přípona odvozuje jedno slovo od druhého: *nákup—nakupovati*. Koncovka zakončuje slovo a vyjadřuje pád, číslo a rod u jména, čas, způsob, rod, osobu a číslo u slovesa. Thema stojí u všech tvarů slova nebo aspoň u celé řady tvarů a má jen ten význam, že zařazuje slovo do určité skupiny skloňování (do některé »deklinace«) nebo do určité skupiny časování (do určité »konjugace«).

U slovesa je situace složitější než u přídavných jmen. Žádné české sloveso nemá stejné thema ve všech tvarech, a proto tu není thema tak výrazné jako u přídavných jmen. Situace je komplikována především tím, že slovesa mají dvojí kmen, t. zv. přítomný, který je v přítomnosti (přítomném čase), a t. zv. infinitivní (v infinitivu, neurč. způsobu).

Nejvýraznější je thema *-a-, -á-* u vzoru *dělati*:

<i>děl-á-m</i>	<i>děl-á-me</i>
<i>děl-á-š</i>	<i>děl-á-te</i>
<i>děl-á</i>	<i>děl-a-jí</i>

Dále: *děl-a-je, děl-a-ti, děl-a-l, děl-á-n, děl-á-ní, děl-a-v*. Pouze v rozkazovacím způsobu se thema ztrácí: *děl-ěj, děl-ěj-me*.

Všechny tvary thematické má vzor *kupovati*. Zde však vadí jednak skutečnost, že různé tvary mají různá themata (*kupovati—kupuješ*), jednak že prostě nevíme, které hlásky tu tvoří thema. Je to v kmeni infinitivním celé *-ova-* či jen *-a-* (jako u *děl-a-ti, maz-a-ti*), při čemž *-ov-* je odvozovací přípona? Je to u kmene přítomného jen *-u-* či *-uj-* nebo dokonce *-uje-*? Dají se uvést indicie pro ten i onen výklad, ale myslím, že nejlepší výklad je ten, že zde hranice odvozovací přípony a thematu je nejasná.

Mnoho se mluví o dvou kmenech slovesných, přítomném a infinitivním čili minulém. Ale ten rozdíl nemá tak veliký význam jako podobný rozdíl v latině. Protiklad dvou kmenů se projevuje především u vzorů, které v infinitivním kmeni mají *-a-*, v přítomném ho nemají: *maz-a-ti, maž-e-š, kupovati—kupuješ*. Rozdíl mezi přítomným a infinitivním kmenem je patrný také v protikladu přítomného *-n-* a infinitivního *-nu-, -nou-* v II. třídě: *mi-ne-š, mi-nu-v, mi-nou-ti*. Dále u vzoru *krýti*, kde přítomné tvary začínají hláskou *-i-*. Jinak se v přítomném i v infinitivním kmeni opakuje totéž thema:

<i>-a-</i>	<i>-á-:</i>	<i>děl-á-š, děl-a-je</i>	<i>děl-á-n, děl-a-ti</i>
<i>-i-</i>	<i>-í-:</i>	<i>pros-í-š</i>	<i>pros-i-ti</i>
<i>-ě-</i>	<i>-e- -í-:</i>	<i>um-í-š, um-ě-je</i>	<i>um-ě-ní</i>
		<i>omdl-í-š</i>	<i>omdl-í-ti, omdl-e-ní</i>

Řekli jsme, že často je nejasné, co je u slovesa thema a co přípona odvozovací. Rovněž tak je často nejasné, co je thema a co je koncovka. Ale o tom až při koncovkách.

S hlediska typologického můžeme zařadit thema k typu flexivnímu, ač víme, že při stupňované flexivnosti se thema opět ztrácí. V některých tvarech se thema skutečně ztrácí (*pros, tisk-l*).

Přicházíme k vyjádření časů, způsobů a rodů, kamž počítáme i infinitivy a participia. Tyto tvary mají vyjádření dvojí. Buď koncovkou, tedy aglutinačně, nebo zvláštním slovem, tedy isolačně.

Především některé časy a způsoby nemají vůbec přípony. Sem patří: přítomný čas *děl-á-m, děl-á-š*, rozkazovací způsob *trp, nes, pros*, přechodník minulý činný *nes*. Tento poslední má bezkoncovkový tvar jen v mužském rodě (srv. *nes, ale nesši, nesše*). Zato v přítomném čase a v rozkazovacím způsobu je skutečně tendence k nulovému času a způsobu. Přítomný čas má koncovku *-e-* (ač to není jisté, srv. níže) u vzoru *nésti, minouti, kryti, kupovati: nes-e-š, kryj-e-š, kupuj-e-š, min-e-š*. Jinde je bez koncovky: *pros-í-š, um-í-š, děl-á-š*. Nedostatek zvláštní koncovky u přítomného času je velmi častý. Srv. lat. *laud-ā-s, mon-ē-s*, něm. *du mein-st, du denk-st*. Bezkoncovkový rozkazovací způsob pak odpovídá rovněž bezkoncovkovým tvarům jiných jazyků, zvláště aglutinačních: tur. *ver ,bij'*, lat. *laud-ā, mon-ē*.

Časy a způsoby se vyjadřují však také příponou. Sem patří především rozkazovací způsob většiny sloves, tvořený příponou *-j-, -ej-, -i- -ě-*:

kry-j, kry-j-me, kry-j-te
kup-u-j, kup-u-j-me, kup-u-j-te
děl-ej, děl-ej-me, děl-ej-te
um-ě-j, um-ě-j-me, um-ě-j-te
tisk-n-i, tisk-n-ě-me, tisk-n-ě-te

Rozkazovací způsob se tedy vyjadřuje dost rozdílně. To je rys flexivní.

Přípona rozkazovacího způsobu by se mohla u některých sloves vykládat jako thema: *-j-* je ve všech tvarech přítomného kmene těchto sloves:

kry-j-e-š, kry-j-e, kry-j
kupu-j-e-š, kupu-j-e, kupu-j

Dále je ve většině tvarů těchto sloves:

um-ě-j-i, um-ě-j-e, um-ě-j

Na druhé straně souvislost s tvarem *děl-ej* dává soudit, že *-j-* je přípona imperativní.

Bylo by jistě linguistickým vrtochem, chtít zde vést nějaké přesné hranice. Nikde nemáme dokázáno, že jednotlivé hlásky dostávají přesně vymezené úkoly. Naopak. Je znakem flexivního typu, že kmen co nejtěsněji splývá s koncovkami. A proto je jen projevem flexivnosti češtiny, že nedovedeme přesně určit, co je kmen, co je thema, co koncovka atd.

Aglutinační je budoucí čas některých sloves: *nesu - po-nesu, vezu - po-vezu, běžím - po-běžím*.

Konečně je aglutinační vyjádření minulého času. Ten má vždy stejnou příponu *-l*: *nes-l, mi-nu-l, trp-ě-l, děl-a-l*.

Příponou se vyjadřují obvykle tvary neurčité, infinitiv (neurčitý způsob), participia (příčestí), přechodníky a podstatné jméno slovesné. Infinitiv má příponu *-ti, -t*: *nés-ti, nés-t*. U slovesa *růstí* patří hláska *-t-* ke kořeni i k příponě. Odchyłka je u některých sloves vzoru *nésti: péci, moci* atd. Zde se vyjadřuje infinitiv příponou *-i* a změnou kmenové souhlásky. Je tedy infinitiv celkem aglutinační — jedinou výjimkou jsou odchylné tvary několika sloves.

Přechodník přítomný má příponu *-a, -ouc, -ouce* a *-ě (e), -íc, -íce*: *nes-a, kryj-e, tisk-n-a, um-ě-j-e, pros-e, děl-a-j-e*. V některých tvarech je opět nejasné dělení slov. Patří *-j-* k thematicu či je to koncovka? Je ve tvaru *trp-ě* hláska *-ě-* thematem (srv. *trp-ě-ti, trp-ě-l*)? Je ve tvaru *pros-í-c* thema jako

ve tvarech *pros-i-m, pros-i-ti*? Opět by bylo nesprávné hledat zde jednoznačnou odpověď.

Přechodník minulý má příponu *-o, -ši, -še* nebo *-v, -vši, -vše*: *nes, nesši, nesše, kryv, kryvši, kryvše*. U toho je rozhraničení částí slova jasnější.

Příčestí se tvoří u obou těchto přechodníků příponou *-í*, která je zároveň thematem pro skloňování: *nesouc-í, nesš-í*.

Podstatné jméno se tvoří příponou *-í*, která je zároveň jeho thematem skloňovacím: *nes-en-í, nes-en-í-m*.

To všechno byly časy, způsoby a neurčité tvary, vyjadřované příponou. Vedle toho je však velké množství tvarů, kde čas nebo způsob se vyjadřuje isolačně, zvláštním slovem (jiné vlastnosti těchto tvarů mohou být flexivní nebo aglutinační): *byl jsem nesl, budu nésti, nesl bych, byl bych nesl, jsem nesen, byl jsem nesen, budu nesen, byl bych nesen, byl bych býval nesen, buď nesen, být nesen, jsa nesen, byv nesen*.

Je vidět, že isolačních tvarů je veliké množství, mnohem více než v latině. Čeština se v tom podobá spíše franštině. Mohli bychom to vykládat prostě jako projev typu isolačního. Ale patří to i k tendencím typu flexivního. Ve flexivním typu je snaha, aby byla jen jedna koncovka — u slovesa koncovka osoby a čísla. Proto čas se často vyjadřuje zvláštním slovem, isolačně. Isolační typ tu tedy doplňuje typ flexivní.

Výjimečně je ve vyjádření způsobů vnitřní flexe. Je u rozkazovacího způsobu a minulého přechodníku několika sloves 1. třídy:

<i>ved - ved'</i>	<i>kvet - kveť</i>
<i>pek - pec</i>	<i>pomoh - pomoh</i>

Přicházíme k vyjádření osob a čísel. Osoba a číslo se vyjadřuje vždy společně, jednou koncovkou, tedy flexivně. Na př. v *dělám* koncovka *-m* vyjadřuje 1. os. i jednotné číslo, v *děláš* koncovka *-š* 2. osobu i jednotné číslo, v *děláte* koncovka *-te* 2. osobu i množné číslo. Jediný náznak, že by se mohla osoba

a číslo vyjadřovat zvlášť, je poměr 1. osoby jednotného a množného čísla. České tvary tu vypadají tak trochu jako turecké:

tur. (2. os.)	čes. (1. os.)
j. č. <i>gelijorsum</i>	<i>přicházím</i>
mn. č. <i>gelijorsunuz</i>	<i>přicházíme</i>

Konečná samohláska *e* vypadá, jako by to byla přípona množ. čísla (srv. *meč, meče, dlaň, dlaně*). Čeština má ovšem v 1. os. mn. č. i koncovku *-m* (*budem, kupujem*).

Aglutinačním zjevem je dále to, že 3. os. oznamovacího způsobu a 2. os. rozkazovacího způsobu je bez koncovky: *děl-á, pros-í, nes-e, nes, pros, trp* atd. V 3. os. oznamovacího způsobu není nedostatek koncovky tak jasný u sloves na *-e*, protože zde má 1. osoba jednotného a 3. množného čísla tvar bez *-e*, a proto se může *-e* ve třetí osobě vykládat ne jako thema nebo presentní koncovka, nýbrž jako koncovka osoby, ač ovšem jsou tu i tvary *-e-š, -e-me, -e-te*.

2. osoba rozkazovacího způsobu je často bez koncovky: *nes, pros, veď, děl-ěj*. Jen v některých případech (po více souhláskách) má příponu *-i* (která je zároveň příponou rozkazovacího způsobu jako způsobu): *tiskn-i, kresl-i*.

V minulém čase se osoba s číslem vyjadřuje zvláštním slovem, isolačně:

<i>nesl jsem, já nesl</i>	<i>nesli jsme, my nesli</i>
<i>nesl jsi, (co)s nesl</i>	<i>nesli jste</i>
<i>nesl</i>	<i>nesli</i>

Poukázali jsme na to, že v češtině se čas a způsob vyjadřují často isolačně (na př. futurum *budu nésti*) a že to souvisí s flexivními sklony jazyka, který má rád jen jednu koncovku (u slovesa koncovku osoby a čísla). Podobně je to u minulého času. Zde je čas aglutinační (má příponu *-l*), a proto osoba je isolační. Číslo a také rod se ovšem vyjadřuje koncovkou (*-a, -o, -í, -y*).

Isolační číslo je u některých sloves vzoru *trpěti, prositi*. Tvary *trpí, prosí* znamenají jen třetí osobu, pokud číslo se chce vyjádřit, musí se vyjádřit zvláštním slovem: *on trpí, oni trpí, bratr trpí, bratři trpí*. V litevštině je tento zjev pravidlem pro všechna slovesa: *dirba, pracuje, pracují*. V bengálštině je pravidlem pro všechny osoby: *dekhi, vidím, vidíme, dekha, vidíš, vidíte, dekhe, vidí on, vidí oni*.

Můžeme shrnout, že základem tvaru osoby a čísla je v češtině typ flexivní. Rysy aglutinační a isolační jsou tu jen jako doplnění.

Řekli jsme si, jak se slovesné tvary tvoří. Nyní si povíme o tom, jak se tvary slovesa střídají, jak různá forma vyjadřuje tutéž funkci a naopak stejná forma různou funkci, t. j. povíme si o synonymii a homonymii. Je tu přirozeně podobné dělení jako u skloňování. Aglutinační jazyky, jako turečtina, časují všechna slovesa celkem stejně. Flexivní, jako latina, mají více konjugací.

Čeština má **konjugační rozdíly** souvisící s rozdílností themat. Podle nich se české sloveso rozděluje na známých pět nebo šest tříd. Gramatikové postupují buď podle kmene »infinitivního« nebo »přesentního«.

Podle kmene infinitivního: I. -*o*-: *nésti, krýti*, II. -*nou*-: *minouti, tisknouti*, III. -*e*-, -*ě*-: *trpěti, uměti*, IV. -*i*-: *prositi*, V. -*a*-: *dělati, bráti*, VI. *kupovati*.

Podle kmene přesentního: I. -*e* (t. j. bez thematu): *nese, bere*, II. -*ne*: *mine, tiskne*, III. -*je*: *kryje, kupuje*, IV. -*í*: *trpí, umí, prosí*, V. -*á*: *dělá*.

Vidíme, že rozdíl není příliš veliký.

Probereme si rozdíly jednotlivých vzorů. Ty jsou dvojího druhu: 1. thema zůstává nebo se ztrácí, 2. přípona tvaru se obměňuje.

Případ první, nedostatek thematu u jedněch sloves proti užití thematu u druhých sloves:

- a) rozkazovací způsob: *trp, pros, vedle kry-j, umě-j*;
- b) minulý čas: *tisk-l, proti mi-nu-l, trp-ě-l, pros-i-l, děl-a-l, kup-ova-l*;
- c) přičestí trpné: *dopad-en, kresl-en* proti *bod-nu-t, trp-ě-n, děl-á-n, kup-ová-n*;
- d) přechodník minulý: *pad-ši* proti *pad-nu-v-ši*.

Druhý případ, přípony se zaměňují:

- a) 1. os. j. č. a 3. os. mn. č. přítomného času: -*u*-, -*i*-, resp. -*ou*-, -*í* proti -*m*-, -*jí* (či -*í*?): *nes-u, min-u, kryj-i, kupuj-i* proti *dělá-m, prosí-m, umí-m*; *nes-ou*, proti *děla-jí* (či *dělaj-í*?), *umě-jí*.
- b) rozkaz. způsob: *nes* (nulová koncovka), *pec* (vnitřní flexe proti přechodníku minulému *pek*), *miň* (nulová koncovka, spojená s alternací), *tiskni* (koncovka -*i* spojená s alternací), *trp* (nulová koncovka), *uměj* (thema -*j*- je napolovic příponou rozkaz. způsobu), *dělej* (přípona -*ej*);
- c) přechodník: *nesa, trpě, prose*;
- d) přechodník minulý: *pad* (bez koncovky), *padnuv* (koncovka -*v*);
- e) přičestí trpné: *nesen, kreslen* (koncovka -*en*), *dělán, trpěn* (koncovka -*n*), *minut* (koncovka -*t*). K němu se tvoří podstatné jméno *nesení, kreslení, minutí*.
- f) infinitiv: *nésti, péci*.

Z tohoto přehledu vidíme, že rozdílností v časování je dost. Nejsou však tak dalekosáhlé jako rozdílnosti v skloňování. Přitom je velmi mnoho tvarů, shodných u různých sloves. Jsou to tyto:

- a) celý přítomný čas kromě 1. os. j. č. a 3. os. mn. č.:
nes-e-š, tisk-ne-š, trp-í-š, děl-á-š, kup-uje-š
nes-e, tisk-ne, trp-í, děl-á, kup-uje
nes-e-me, tisk-ne-me, trp-í-me, děl-á-me, kup-uje-me
nes-e-te, tisk-ne-te, trp-í-te, děl-á-te, kup-uje-te

- b) tvoření mn. čísla v rozkaz. způsobu:
nes-me, tisk-n-ě-me, nes-te, tisk-n-ě-te
- c) tvoření min. času a jeho rodu a čísel:
nes-l, minu-l, tisk-l, děla-l
nes-l-a, minu-l-a, tisk-l-a, děla-l-a
nes-l-i, minu-l-i, tisk-l-i, děla-l-i
- d) tvoření rodů a čísel přechodníků a přičestí:
nes-a, nes-ouc, nes-ouc-e — dělaj-e, dělaj-íc, dělaj-íc-e
nes, nes-š-i, nes-š-e, padnuv, padnuv-š-i, padnuv-š-e
nesen, nesen-a, nesen-o — bodnut, bodnut-a, bodnut-o
- e) tvoření přičestí z přechodníků:
nes-ouc — nes-ouc-í
kryjíc — kryjíc-í
nes-š-i — nes-š-í
padnuvš-i — padnuvš-í
- f) skloňování přičestí a podstatného jména slovesného, srv. *nesoucího, kryjícího, neseného, bodnutého, nesením, bodnutím*.

K tomu přehledu patří ovšem — jako při skloňování — slovesa výjimečná, která mají některé tvary odchylné od svého vzoru (*vím—vědět, jsem—býti, spím—spáti* atd.)

Z tohoto přehledu vidíme, že podobnosti jednotlivých konjugací (časování) jsou mnohem větší než podobnosti jednotlivých deklinací (sklonění). Je tedy v tomto bodě konjugace mnohem aglutinačnější než deklinace.

Všimněte si další stránky časování, slovesného tvaru. U slovesa je tato úvaha složitější než u podstatného jména, protože se může kupit více než jedna koncovka u jednoho tvaru: *bod-nu-t-í-m*.

Především jsou u slovesa ony koncovky *-a* s celkovým tvarem slovesným *tat-a*, které jsme viděli u podstatného jména. Je jich tu však mnohem méně:

<i>nes-u</i>	<i>kryj-i</i>	<i>nes-l</i>
<i>nes-ou</i>	<i>kryj-í</i>	<i>děl-á</i>
<i>nes-a</i>	<i>kryj-e</i>	<i>trp-í</i>

Tyto čistě flexivní tvary jsou tedy v menšině. Daleko častější jsou útvary s nějakou souhláskou:

-t, celý tvar *tat-a-t, tat-t*

<i>děl-á-m</i>	<i>děl-á-š</i>	<i>děl-án</i>	<i>děl-a-v</i>
<i>trp-í-m</i>	<i>trp-í-š</i>	<i>trp-ě-n</i>	<i>trp-ě-v</i>
<i>nes-t</i>			

-ta, slovesný tvar *tat-a-ta, tat-ta*

<i>nes-e-me</i>	<i>děl-á-me</i>	<i>trp-í-me</i>
<i>nes-e-te</i>	<i>děl-á-te</i>	<i>trp-í-te</i>
<i>nes-me</i>		<i>trp-me</i>
<i>nes-te</i>		<i>trp-te</i>

Zavádělo by nás daleko, kdybychom chtěli vypočítat všechny možnosti. Uvedeme jen příklady na dvě koncovky ve slově:

děl-ej-me, děl-ej-te (tat-at-ta)
nes-ouc-e, nes-ouc-í (tat-at-a)
nes-en-a, nes-en-i, nes-en-í (tat-at-a)

Příklad na tři koncovky:

děl-a-jíc-e, děl-a-jíc-í (tat-a-tat-a)
nes-ouc-í-ho (tat-at-a-ta)
nes-en-é-ho, nes-en-í-m (tat-at-a-ta, tat-at-a-t) atd. atd.

Souhrnně můžeme zase říci, že časování je aglutinačnější než skloňování, majíc větší počet koncovek souhláskových nebo dokonce slabičných.

Dále si chceme všimnout alternací (hláskového střídání) v časování. Sem patří trojí **alternace**:

1. alternace »měkkých« a »tvrdých« hlásek: *peku—pečeš—péci, mohu—můžeš—pomoz, tisknouti—tištěn, prositi—prošen, vrátiti—vrácen* atd.;

2. alternace kvantity, často spojená s alternací kvality: *nésti—nesl, vrátiti—vraceti, mohu—můžeš, řezati—říznouti*;

3. alternace znělosti: *vedu—ved, mohu—moh, zdobim—zdob*.

K tomu přistupují ještě alternace zvláštní: *dmouti—duji, tříti—tru*, omezují se ovšem jen na několik sloves.

Souhrnně můžeme zase opakovat: alternací je v českém časování méně než v skloňování — tedy i v tom je časování aglutinačnější.

Když je alternace gramaticky využito, vzniká vnitřní flexe. V češtině, jak jsme uvedli, je vnitřní flexe v některých rozk. způsobech: *ved—ved', pek—pec, střeš—střež* a j. Vnitřní flexe je tedy v časování ještě méně významná než ve skloňování.

O odvozování sloves od sloves jsme již mluvili.

Přicházíme ke slovům odvozeným z podstatných jmen. Slovesa se odvozují od podstatných jmen příponou, která je zároveň thematem některé třídy:

<i>kup</i>	—	<i>kup-ova-ti</i>
<i>hon</i>	—	<i>hon-i-ti</i>
<i>děl-o</i>	—	<i>děl-a-ti</i>

Je to tedy princip aglutinační. Někdy se však thema slovesa ztrácí v rozk. způsobu, a tak vzniká někdy — pokud je u slovesa alternace — vnitřní flexe. Na př.

<i>hon</i>	—	<i>hoň</i>	<i>skok</i>	—	<i>skoč</i>
<i>hod</i>	—	<i>hoď</i>	<i>soud</i>	—	<i>sud'</i>
<i>plat</i>	—	<i>plať</i>	<i>kouř</i>	—	<i>kuř'</i>

Přicházíme k důležité kapitole typologické, totiž k otázce úlohy slovesa ve větě. Viděli jsme na jiných jazycích, že sloveso je páteří věty. Jazyky se pak liší podle toho, jak důrazně se tato páteř ve stavbě věty uplatňuje.

Jazyky isolační mají tuto stavbu věty: zájmeno nebo jméno + sloveso (*Je dors, Paul dort, Il pleut*).

Jazyky aglutinační mají několik staveb věty: jméno nebo zájmeno + sloveso s koncovkou, sloveso + koncovka, jméno + jméno.

Jazyky flexivní mají stavbu: jméno nebo zájmeno (které může chybět) + sloveso s koncovkou. To je také v češtině. Čeština ve většině případů normálně nepřipouští větu jmennou bez slovesa. Je-li přísudkem jméno, musí mít čeština t. zv. sponu, t. j. sloveso *býti*, které tvoří gramatickou páteř věty, ač se zdá zbytečné, srv. čes. *Petr je nemocen* proti maď. *Péter beteg*, rus. *Pětr bolen*. Zrovna tak má čeština koncovku i u těch sloves, kde tato koncovka nějaký určitý podmět nevyjadřuje: *prší* má tvar třetí osoby jedn. č.

Z toho vidíme, že čeština řeší úlohu slovesa ve větě velmi flexivně.

Je ovšem pravda, že ani čeština nemá předpis o stavbě věty na 100% přísný a závazný.

Sem patří věty neslovesné. Uvedem si příklady: *Pozor! To nelze udělat. František Černý, hostinský. Alou domů! Kam s ním?* atd.

Takové příklady si dovede každý rozmnožit. Ale i z těch několika, které jsme uvedli, je vidět, že česká věta, pokud je neslovesná, je neslovesná zpravidla z nějakého důvodu zvláštního. Neslovesné jsou především vazby některých slov jako *nelze, třeba*, též krátké věty *ano, ne* a j. Dále jsou neslovesné všelijaké nápisy, názvy, nadpisy, návěští, jména na navštívenkách a j. Na př.: *Hostinec, Berní úřad, Praha II, Babička* atd. atd. Potom jsou zase neslovesné věty interjekční, obsahující citoslovce, na př. *Hej! Hopla!* Dále jsou bezslovesné věty, které mají vyjádřit nějakou odlišnost od normálního vyjádření, na př. *nedbalý styl, prudké hnutí* myslí a p., jako *Kampak s tím! K čemu to? Pomoc! Pozor!*

Vyjmenovali jsme jen nejdůležitější případy neslovesných vět. Ale i z nich je patrné, že v češtině ve většině případů platí pravidlo, že věta má mít sloveso a že odchylka od toho pra-

vidla se cítí jako odchylka, která musí mít nějaký zvláštní důvod. V souvislém textu, ať mluveném či psaném, najdeme neslovesných vět velmi malé procento.

Dalším problémem slovesa je problém, co s druhým slovesem ve větě. Viděli jsme, že jazyky flexivní tu mají vedlejší věty, kdežto jazyky aglutinační dávají přednost vazbám neurčitého způsobu a přičestí. Jednotlivé vazby můžeme vyjádřit obojím způsobem.

Přišel uviděl

Běžel ho uvítat

Vědět to, nechodil jsem tam

Po vyjítí časopisu

Když přišel, uviděl

Běžel, aby ho uvítal

Kdybych to byl věděl, nebyl

bych tam chodil

Když časopis vyšel

Čeština je jazyk flexivní. Dává tedy přednost vedlejším větám. Vazba se jmenným tvarem slovesným je často nezvyklá, ba zhola nesprávná a nečeská.

Muž to viděvší

Muž mnou viděný

V případě jeho nedostavení se

Muž, který to viděl

Muž, kterého jsem viděl

Nedostaví-li se

Jen málo vazeb se nedá v češtině »přeložit« do vedlejší věty.

Chtěl to udělat

Mohl to udělat

Musil to udělat

Jsou to slova »modální« (chtíti, moci, musiti), která nemají svůj samostatný význam a jen doplňují význam základního slovesa. Často se vyjadřují koncovkou, srv. maď. *csinálhatta* 'mohl to udělat'.

Jinak kterákoli vazba slovesného jména se dá přeměnit na vedlejší větu. Zato jen malá část vedlejších vět se dá přeměnit na jmennou vazbu. I v tomto tedy je čeština flexivní.

Bylo by však nesprávné soudit, že to podporuje názor, často vyslovený, že přechodníky je třeba z češtiny vyloučit. Tento názor, který se nezdědkou objevuje, nenalézá v typologii podporu, nýbrž odmítnutí. Je pravda, že převahu má v češtině typ flexivní, který je přechodníkům nepříznivý. Ale v jazyce je více typů — to jsme viděli v celé stavbě češtiny — a právě ta konkurence je pro další vývoj jazyka nejpłodnější. Téměř každý, kdo se měl česky vyjádřit o věcech složitějších, potvrdí, jak mu často pomohl jemný stylistický rozdíl mezi vazbou přechodníkovou a větou vedlejší.

Celkový typologický obraz češtiny.

Tím končíme rozbor jednotlivých zjevů české mluvnické stavby s hlediska typologického. Jak asi vypadá celkový typologický obraz češtiny?

Nejdůležitější v české gramatice je flexivní typ, to vidíme docela zřetelně. Skoro každé slovo má koncovku, koncovka mívá dvě až tři funkce najednou. Je veliké množství deklinací a konjugací. Nejvíce je ovšem deklinací. Jaká je tu pestrost, co je tu pravidel, přitom hodně nepravidelných, co je tu synonymie a homonymie! Jiné flexivní jazyky, na př. latina nebo ruština, se v tom češtině nemohou rovnat. Je tu ovšem určitý rozdíl mezi deklinací a konjugací. Zatím co skloňování plave plně ve vodách flexivnosti, v časování není flexivnost tolik jasná.

Flexivnost není ovšem v češtině ani v jiných jazycích tak jasná, aby ostatní typy zatlačovala do bezvýznamnosti.

Velmi důležitý je v češtině typ isolační. Je to nutný důsledek typu flexivního. Isolační je v češtině vyjádření přivlastňování, dále je isolační celá řada časů a způsobů. Kromě toho jsou náznaky isolačního typu v některých drobnostech: vzor *paní*, vzor *znamení* a hláskové splnutí jednotného a množného čísla sloves vzorů *trpěti* a *prositi* (*trpí*, *prosí*).

Aglutinační je české skloňování a časování, pokud není flexivní. Aglutinační koncovky vyjadřují také stupňování. Ve-

dle toho aglutinační typ vyjadřuje odvozování, a to jmen i sloves. Náznaky aglutinačního typu jsou opět ještě v některých drobnostech: 1. pád jednotného čísla bez koncovky, shodný 1. a 4. pád (to souhlasí ovšem i s typem isolačním), rozsáhlé omezení skloňování u přídavných jmen vzoru *pěší*, nedostatek koncovky v 3. os. sg.

Vnitřní flexe je v češtině jen sporadická, a to ve skloňování (*vlci—vlky*, *dcery—dceři*), časování (*ved—vedl*) i odvozování (*hon—hoň*).

Polysynthese v češtině není tak hojná jako v němčině, ale přece se uplatňuje a přitom spíše vzrůstá.

Rejstřík

- albánština 17
alternace 33, 43, 66, 87
anamitština 53
angličtina 7, 8, 11, 14, 16, 19, 20,
24, 25, 30, 46, 57, 68
arabština 8, 12, 50, 67, 68
arménština 11, 28
azerbejdžánština 28
- baškirština 28
bengálština 84
bulharština 17, 32, 68
- citoslovce 21
- čas 7, 23, 24, 36, 46, 48, 53, 77, 80,
83, 91
časování 8, 11, 28, 48, 87, 88, 91
čeština 7, 8, 10, 12, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 33,
35, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 50, 52, 56—92
čínština 8, 12, 18, 21, 35, 53, 54
číslo gramatické 10, 16, 23, 24, 25,
31, 35, 41, 46, 51, 74, 82
číslovky 35, 45, 72—73
člen 16, 22, 32, 36, 52, 57, 68, 73
- dialekty 8
- enklitika 73
estonština 28, 30
etymologické rodiny 68
- finština 10, 11, 12, 22, 28, 30, 53,
65, 69, 75
francouzština 7, 8, 11, 14, 16—23,
25—27, 29—37, 39—41, 46, 48,
57, 68, 71, 73
- gerundium 37
gotština 39
gramatika 5
gruzínština 28, 30
- havajština 16
hebrejština 12
hetitština 39
hlásková proměna 8
homonymie 17, 25, 41, 43, 59, 77,
84, 91
- indičtina 11, 39
infinitiv 23, 24, 48

jakutština 28
japonština 11, 53
jazyky altajské 11, 28
jazyky baltské 39
jazyky bantuské 8, 11, 16, 39, 41, 44, 55, 68
jazyky berberské 12, 50
jazyky germánské 12, 50, 53
jazyky hamitské 12, 50
jazyky indiánské 28, 55
jazyky indoevropské 50, 55
jazyky iránské 11
jazyky keltské 12, 50
jazyky polynéské 14
jazyky semitské 12, 50, 67
jazyky skandinávské 68
jazyky slovanské 11, 39, 41, 60, 61, 65
jazyky ugrofinské 11, 28, 53

kalmyčtina 11, 28
kečujština 28
kirgizština 28
kmen 16, 33, 34, 36, 43, 44, 48, 51, 77, 79, 81, 84
koncovky 7, 10, 15, 17, 20, 22, 27—37, 39—44, 46—48, 60—63, 65—67, 73, 74, 80—91
kongruence 44, 45, 71
kopština 16
korejština 11, 39, 53
kořen 12, 32, 33, 36, 45, 50, 51, 81

laponština 53
latina 7, 8, 10, 11, 16, 20, 21, 35, 37, 39, 40, 41, 43—48, 60, 61, 65, 66, 68, 71, 73, 75, 84, 91
litevština 11, 39, 84
lotyština 11, 39

maďarština 8, 10, 11, 12, 16, 22, 28, 30, 36, 37, 40, 53, 57, 65, 66, 69, 73, 75, 89, 90
mandžuština 28
marxismus v jazykovědě 5
mluvnická shoda 21, 34, 35, 58, 71, 72, 92
mongolština 11, 28, 30

negace 78
neznělost 66
němčina 7, 8, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20, 35, 39, 50, 53, 54, 55, 57, 65, 68, 92

osoby gramatické 24, 25, 36, 46, 82

pády 7, 10, 29, 35, 40, 41, 44, 46, 51, 57
paralelismus 62
perština 11, 28
podmět 7, 21, 26, 45, 48, 53
podstatná jména 14, 28, 39, 44, 51, 52, 56—69, 68, 82
předložky 15, 17, 21, 29, 30, 40, 54, 57
předmět 22
předpony 15, 16, 22, 23, 25, 68, 72, 77, 78
přechodník 48, 82, 91
příčestí 24, 36, 37, 48, 82
přídavná jména 20, 34, 35, 44, 45, 69—72
přípony 11, 15—17, 19—21, 23, 25, 30—32, 34—36, 39, 44—47, 52, 59, 62, 67, 68, 72, 77—79, 80, 81, 84, 85
příslovce 20, 72
přísudek 89

přívlastek 35
přivlastňování 16, 30, 35, 41, 46, 91
rod gramatický 16, 23, 24, 40, 47, 48, 60
rumunština 17, 68
ruština 7, 8, 18, 19, 37, 39, 44, 60, 71, 91
řečtina 7, 8, 10, 11, 12, 16, 20, 39, 41, 68
siamština 53
skladba 14
skloňování 8, 11, 28, 52, 59, 60, 65, 69, 75, 91
slova pomocná 21
slova významová 21
slovesa 23, 26, 36, 46, 53, 76—91
slovní zásoba 5
slovosled 45, 57, 58
složeniny 19, 53, 54, 55
spojky 15, 21, 29, 30, 54
spona 89
srbocharvátština 19
Stalin 5
strukturalistická škola 6
suaheli 41
sumerština 8, 28
suppletivismus 20, 35, 72, 78
synonymie 17, 25, 41, 43, 59, 77, 84, 91
tatarština 28
thema 41, 42, 48, 60, 61, 69, 70, 71, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 88

tibetština 50
tocharština 28, 59
tunguzština 28
turečtina 8, 10, 11, 16, 22, 23, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 57, 65, 66, 69, 71, 72, 73, 75, 83, 84, 92
tvarosloví 14
tvary neurčité 37
typ aglutinační 11, 12, 28—38, 45, 46, 48, 51, 52, 58, 59, 61, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 83, 84, 92
typ flexivní 11, 12, 39—49, 50, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 82, 84, 88, 91
typ introflexivní 12, 50—52, 67, 68
typ isolační 11, 12, 14—27, 29, 45, 48, 53, 57, 58, 59, 68, 73, 74, 91
typ polysynthetický 12, 35, 53—55, 68, 72, 92
typologie 6, 8, 10
věta neslovesná 89
věta, stavba 27
věta vedlejší 49
vid slovesný 76, 77
vietnamština 18
vokální harmonie 33, 34

zájmena 21, 22, 35, 45, 46, 73, 76
záložka, viz předložka
znělost 66
způsob 23, 24, 25, 36, 46, 47, 80, 83, 88, 91

OBSAH:

Předmluva	5
Co je to typ češtiny	7
Proč píší tuto studii	8
Jazykové typy	10
I. Typ isolační (vzor: franština)	14
podstatná jména 14, přídavná jména 20, příslovce 20, číslovky 21, zájmena 21, slovesa 23	
II. Typ aglutinační (vzor: turečtina)	28
podstatná jména 28, přídavná jména 34, číslovky 35, zájmena 35, slovesa 36	
III. Typ flexivní (vzor: latina)	39
podstatná jména 39, přídavná jména 44, číslovky 45, zájmena 45, slovesa 46	
IV. Typ introflexivní (vzor: arabština)	50
podstatná jména 51, ostatní slovní druhy 52	
V. Typ polysynthetický (vzor: čínština)	53
sloveso 53, komposita 54	
Typologie češtiny	56
podstatná jména	56
<i>skloňování 56, thema 60, rozdělení deklinací 61, alternace 66, tvoření podstatných jmen 68</i>	
přídavná jména	69
příslovce, číslovky	72
zájmena, příklonky	73
slovesa	76
<i>prvky modifikační 76, prvky vyjadřující čas a způsob 80, prvky vyjadřující osobu a číslo 82, konjugační rozdíly 84, alternace 87, sloveso ve větě 88</i>	
Celkový typologický obraz češtiny	92
Rejstřík	95

Vladimír Skalička

TYP ČEŠTINY

SN

Slovanské jazykovědné příručky, svazek 4. Jako svou 33. publikaci vydalo Slovanské nakladatelství v Praze 1951. Šéfredaktor Josef Jungwirth, odpovědný redaktor sbírky Miloslav Zima. Technický redaktor Alois Hodek. Obálku navrhl Vladimír Janský. Korekturu provedli Vladimír Skalička a Miloslav Zima. Rejstřík sestavil Josef Jungwirth. Z nové sazby písmem garmond News vytiskla Svoboda, tisk. záv. n. p., závod č. 4 v Praze. Prvé vydání. Náklad 3.300 výtisků.

Cena šité brož. 33 Kčs.

---

301 12 458 — 51453/51/1/III/1 — 33 — 1%

Sazba 10. IV. 1951 — Tisk 1. VIII. 1951 — 6,25 plánovacích archů, 4,36 autorských archů, 4,43 vydavatelských archů. Papír 222-02, formát 86×122 cm, 70 gr.